У Чачку се Јосип Броз Тито с пратњом задржао неколико часова. Одсели су и одморили се у кафани „Србија", тамо где је данас Трг Ђуре Салаја.

Ускоро се друг Тито нашао на слободној територији Ваљевског НОП одреда, где се срео са Милошем Минићем. Када је ослобођено Ужице, прешао је у тај град, из кога је, са Врховним штабом НОПОЈ, руководио устанком.

Када је у Чачку боравио Јосип Броз Тито вођена је борба између Немаца и партизана на Караули, превоју планине Јелице, који је од града удаљен једва десетак километара.

У САСТАВУ СЛОБОДНЕ ПАРТИЗАНСКЕ ТЕРИТОРИЈЕ

Непосредно после напада фашистичке Немачке на СССР, неки другови у руководству КПЈ, који су веровали у брзу победу Совјета (ово је, иначе, било доста раширено уверење, али, на жалоет, и илузија), сматрали су да прву и централну слободну територију треба стварати у источној Србији — „што ближе СССР-у". Међутим, пракса почетног периода немачко-совјетског рата све више је разбијала такву илузију. Јосип Броз Тито и Централни комитет КПЈ су оценили да најповољније услове за образовање слободне територије имају западна Србија и Шумадија. Говорећи о томе на прослави десете годишњице устанка у Ужицу, септембра 1951. године, Тито је нагласио:

— Ми нисмо случајно изабрали овај крај, ми смо то учинили зато што смо били дубоко увјерени да смо дошли у револуционарну средину у којој народ чврсто стоји на бранику своје независности... што је то брдски терен и шума и друго — што је то борбен елеменат и што је било познато да су у том крају људи који су сваком окупатору давали отпор.. .[109]

У данима преласка на непосредно извршење стратегијског задатка стварања слободне територије у западној Србији и Шумадији, изразито актуелно постало је какав однос имати према четничкој организацији Драже Михаиловића у условима када је у Србији већ деловала за рачун окупатора квислиншка власт, чији је централни орган била, после августа 1941. године, влада армијског генерала Милана Недића, који је сам себе проглашавао „оцем и спасиоцем Србије" и која је тесно сарађивала са екстремно профашистичким покретом „Збор" Димитрија Љотића. Пуковник Дража Михаиловић, са групом официра БЈВ, нашао се на Равној гори. Декларисао се, са својим сарадницима, као „Врховна команда југословенске војске у отаџбини", да би у децембру био унапређен у чин генерала и постављен за министра војске и морнарице у избегличкој краљевској влади у Лондону. Реч је о буржоаској, пре свега великосрпској, класно-идеолошки англофилски оријентисаној четничкој организацији, која је себи поставила задатак усмерен не ка борби против фашистичких освајача, већ да настоји очувати поредак старе капиталистичке Југославије, па и по цену сарадње са окупатором у обрачуну са оним снагама које значе препреку таквом реакционарном класном друштвеном циљу.

Комунистичка партија Југославије, на челу са Јосипом Брозом Титом, доследно се држала своје политичке стратегије: „Борба против окупатора — први и најважнији задатак". Са те платформе она је настојала да сарађује и са четничком организацијом Драже Михаиловића како би спречила њен потпуни одлазак у националну издају. Борбе за стварање слободне територије у западној Србији и Шумадији, познате и под именом Ужичка република, потврдиће ово на најубедљивији начин.

ОСЛОБОЂЕЊЕ ГОРЊЕГ МИЛАНОВЦА

На основу наређења команданта 18. армијског корпуса генерала Бемеа, немачке јединице напустиле су Ужице 21. септембра и град предале четницима. У Пожеги су им се придружиле немачке јединице из овог места, па су заједно отишле према Чачку, водећи борбе кроз Овчареко-кабларску клисуру. И Пожегу су запосели четници, организујући са жандармима своју „влает". Ипак, после сукоба с четницима, снаге Ужичког НОП одреда, заједно са Бировском резервном четом и неким другим деловима из Драгачева, ушле су 22. септембра у Пожегу. Два дана касније — ужички партизани у Ужице.

Гуча је била слободна од 7. септембра. С њом, и читаво Драгачево.

Немачке посадне јединице биле су сабијене у Горњи Милановац и Чачак, док су села контролисале устаничке снаге. Са окупатором су били и жандарми. Они су заједнички брутално наступали, желећи да паралишу ударце устаника, нарочито партизана. Нису презали ни од убистава. Тако су жандарми 24. септембра у селу Луњевици ухватили курире Радомира Тодоровића и Средоја Ћусловића, борце Пете љубићке партизанске чете, и Милоша Ђурића, борца Друге таковске партизанске чете. Истог дана предали су их Немцима, који су их стрељали у Горњем Милановцу заједно са два заробљена борца Ваљевског НОП одреда (Љубисав Јеремић и Чедомир Крговић из Бољковаца).

Шеста ландесшицен чета 920. немачког пешадијског пука добила је 27. сегхтембра наређење да се премести из Горњег Милановца

И Гор. Милановац је слободан

Горњи Милановац је ослобођен налетом народно-ослободилачких партизанских одреда уз сарадњу истински патриотских четника милановачког краја.

Новииска вест » ослобођењу Горњег Милановца

ослобођење **Г. МНААНОВЦА 281Х1941.**

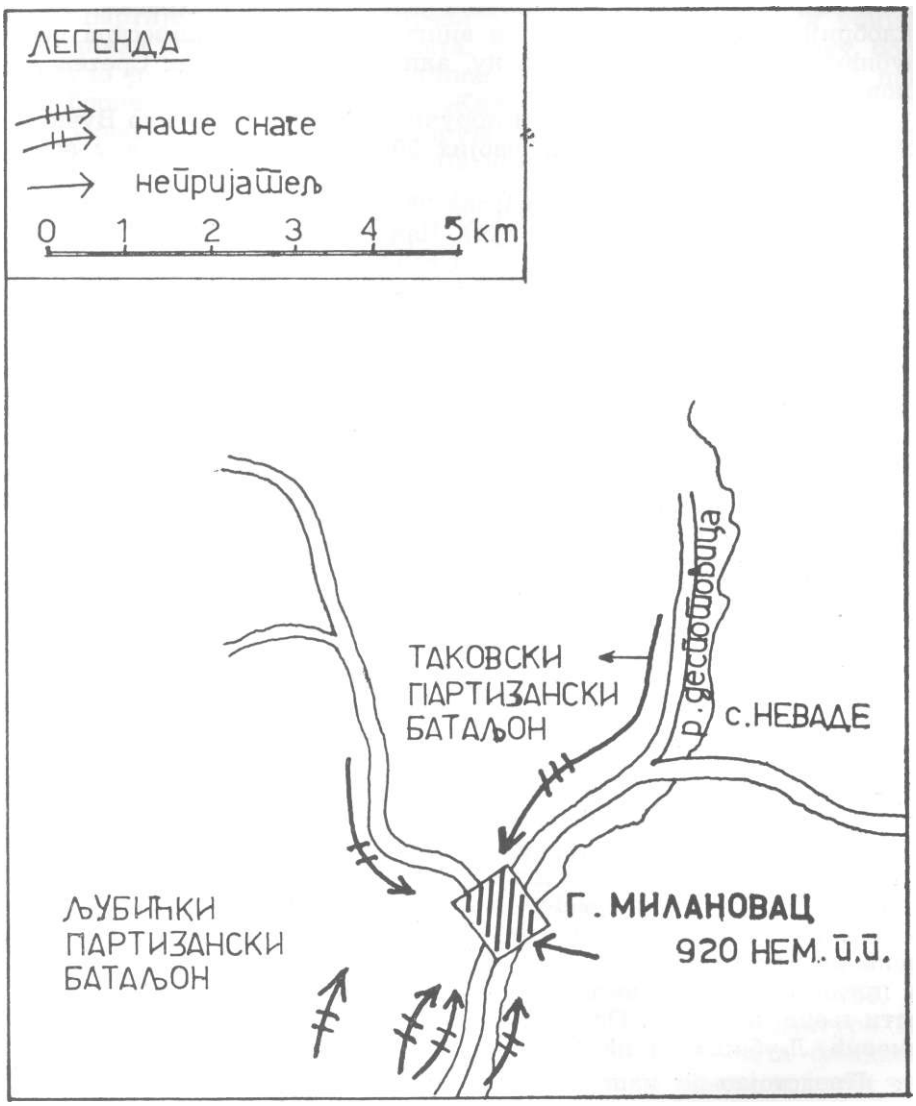

у Крагујевац. У наређењу је стајало да ће јој подршку и заштиту пружити један немачки батаљон из Чачка и ешалон авиона „штука". Међутим, од ове операције није било ништа, јер су устаничке снаге већ стегле обруч око Горњег Милановца, али ш Чачка.

Политичке и нарочито војне припреме за напад на Горњи Милановац извршене су у Луњевици — у кући Сретена Дамјановића. Трајале су два дана.

План напада на град сачинили су: Бранко Ракић, командант, и Миливоје Ђилас, комесар Таковског батаљона, Миленко Никшић, командант Љубићког батаљона, Раде Кушић, секретар, и Радисав Недељковић, члан Среског комитета КПЈ за срез таковски, Богдан Оклобџија, Средоје Урошевић и више командира и комесара чета у Љубићком и Таковском батаљону, али и стари ратници Сретен Дамјановић и Матија Матијевић.

Другог дана овде је био и поручник Звонимир Звонко Вучковић, који је изразио жељу да са својих 50 четника учествује у ослобађању Горњег Милановца.

Напад је почео у 04,00 часова 28. септембра. Љубићки батаљон наступао је лево и десно од пута Чачак—Горњи Милановац, с тим што је Трећа чета, под командом Средоја Урошевића, нападала град са северне стране: десно пут Таково—Горњи Милановац, лево железничка пруга. Таковски батаљон наступао је у захвату пута Рудник—Горњи Милановац. Ова два батаљона су се крилима додиривала.

Брза одлука о упаду у Горњи Милановац донесена је с уверењем да се у граду још налазе три партизанска курира (Тодоровић, Ћусловић и Ђурић), јер се није знало да су они већ стрељани...

Горњи Милановац бранила је 6. ландесшицен чета 920. пешадијског пука, заједно са одредом жандарма. Четници Звонка Вучковића обавестили су, уствари, Немце о предстојећем нападу и уговорили знаке распознавања и место сусрета — на Брду, према гробљу, одакле су они, четници, „нападали". На основу тога, Немци су груписали своје главне снаге у згради основне школе, рачунајући да им је то најпогоднији објекат за одбрану. У дослуху с четницима, жандарми су се извукли и отишли ка Такову. Са њима су, користећи мрак, град напустили и неки сарадници окупатора: сресни начелник Миодраг Мишић, полицијски писар Цако Илић и неки други — да би, преко Равне горе и Љига, отпутовали у Београд.

Партизани су без борбе ушли у зграду Среског начелства и Жандармеријску станицу, у којима никог није било. Заробљена су три жандарма, који су остављени да чувају затвор. Из затвора су пуштени затвореници, међу којима је било и доста припадника НОП-а. Међу њима и седамдесетогодишња старица Милка Миловановић из Грабовице, која је ухапшена не само зато што није хтела да преда жито Немцима, већ првенствено због партизанске активности њене породице. Ослобођени су, поред осталих, и Милутин Аврамовић, Љубиша Зарић, Миодраг Радуловић и Милољуб Тодоровић.

Предстојао је напад на зграду основне школе, у којој су се Немци утврдили. Покушали су бомбаши, али се окупаторски војници нису предали. Тада су, под заштитом ватре, довучене две авионске бомбе, које су подметнуте под зидове. Немци су још једном позвани на предају. Немајући излаза, брониоци су тражили преговоре, али само са четницима, што је прихваћено. Уствари, тек тада су се четници и појавили у граду. Комаидант Таковског четничког одреда Звонко Вучковић је подсетио партизанеко руководство да се Дража Михаиловић не слаже са оваквим акцијама, али да се он, ипак, придружује нападу. Одмах су се Немци предали — цела 6. ландесшицен

чета 920. пешадијског пука, у којој је било преко 70 људи. Партизани су задржали команданта немачке Команде места Ота Кнета, старијег водника из Граца (Аустрија) и члана Националсоцијалистичке партије, који је био изразито суров у прогањању и убијању припадника партизанског покрета. Кнет је стрељан. У току борби погинуло је седам немачких војника. Партизани су имали два пошнула борца: Младена Матића и Живојина Радојевића.

Заробљени Немци су разоружани и одведени на Равну гору.

Истог дана немачка авијација је извршила напад на Горњи Милановац. Партизани су одговорили ватром. Један немачки авион је оштећен и смртно погођен мајор фон Шулц. Један немачки батаљон, праћен тенковима и артиљеријом, кренуо је 30. септембра из Крагујевца с намером да одроби немачку 6. ландеешицен чету. На око 10 километара испред Горњег Милановца зауставили су их борци Таковског батаљона, па су окупаторске јединице биле принуђене да се врате.

Приликом ослобађања Горњег Милановца четници су показали своје право лице. Најпре су настојали да се напад одгоди, потом су о намерама партизана обавестили Немце и у току борбе држали се по страни. Када је варош ослобођена, око 200 четника почело је „марш" према основној школи у намери да прикупе плен. Пљачка је епречена енергичном интервенцијом Средоја Урошевића, командира Треће љубићке партизанске чете, па је тек после плен подељен „на равне части". Овде је, иначе, заплењено 11 пушкомитраљеза и митраљеза и 200 бицикла, који су послужили за образовање Бициклистичког вода Чачанског одреда.

ОСЛОБОЂЕЊЕ ЧАЧКА

На подручју чачанског округа немачке снаге задржале су се још једино у Чачку. Посаду су сачињавали: 1. батаљон 749. пешадијског пука, два вода 670. артиљеријског дивизиона, један вод тенкова из 717. пешадијске дивизије, једна чета 920. ландесшицен батаљона, уз делове 264. резервног полицијског батаљона и једна чета квислиншке жандармерије. Овде су се, од 22. септембра, налазиле *и* немачке и квислиншке јединице повучене из Ужица, Расне, Лисе, Пожеге и Јеминске стене: 1. батаљон 724. пешадијског пука 704. пешадијске дивизије, фелдкомандантура 816 , крајскомандантура 838, делови 264. резервног полицијског батаљона, једна чета фелджандармерије, штаб и две чете 592. ландесшицен батаљона и једна чета српске жандармерије.

Из Краљева је у Чачак, такође 22. септембра, стигао и Извићачки батаљон 717. пешадијске дивизије.

Наредних дана постепено су смањиване немачке снаге у граду. Наиме, 27. септембра изјутра према Краљеву је кренуо 1. батаљон 724. пешадијског пука. Самоиницијативно су за њим пошле и остале јединице и установе које су биле у надлежности немачког команданта Србије: фелдкомандантура 816, крајскомандантура 838, штаб 592. ландесшицен батаљона са 2. и 4. четом, делови 264. резервног

полицијског батаљона, јединице фелджандармерије и квислиншке жандармерије.

Из Краљева се 27. септембра једна немачка моторизована јединица упутила према Чачку, путем преко Слатине и Заблаћа. Један вод Прве трнавске партизанске чете, којим је командовао Раденко Мандић, направио је заседу на месту Косовски бунар у Јежевици и са блиског одстојања отворио ватру. Мандић овако описује ову борбу:

„Пет до шест немачких камиона је већ било прошло заседу и ми смо отворили ватру на последњи. Успели смо да га задржимо и отпочели смо борбу са његовом посадом. Немци су одмах почели да се бране ватром из камиона, а ракетом су затражили помоћ из Чачка. У току борбе једна наша чета, у којој је политички комесар био Бошко Брајовић, није имала везу са нама, па је, чувши борбу, припуцала с леђа. То је створило још већу забуну, па се и већи број наших бораца повукао из заседе, при чему је на путу остао један рањен борац. Тако сам остао сам према четири Немца који су се браиили из камиона. У једном моменту сам притрчао камиону, али су ме они дочекали ватром. Ја сам одступио од камиона, а они су поскакали са каросерије. Један је одмах побегао, а остали су посели канал крај пута. Брзо сам на њих бацио све бомбе које сам имао. Двојица су, изгледа, тада побегла, јер је према мени остао само један Немац који се окретао у круг у каналу и пуцао на мене. Тада сам му се привукао поред ограде и ухватио га..,"[110]

Мандић је убацио заробљеног Немца у камион, упалио возило и кренуо ка Заблаћу и планини Јелици. Узео је и водника Кузмана Радовановића. Појавили су се и неки борци Липничке чете. Када је стигао камионом код моста у Заблаћу где се скреће у Јежевицу, Мандић је приметио да према њему, од Чачка, хита око 300 бициклиста, који су намеравали да пруже помоћ посади нападнутог камиона. Међутим, он је успео да скрене према Бањици једним споредним путем. Голоруки припадници НОП-а из Вапе ухватили еу двојицу Немаца који су се извукли и спровели у Липницу. Биланс заседе: заплењен један камион, два тешка митраљеза, један машингевер, један пиштољ и велика количина муниције, новца, опреме и прехрамбених артикала. Рањен је партизан Дамјан Матовић из Трнаве. Волујском запрегом упућен је у Чачак на лечење, али је при-

Борци **еа камионом који је заплењен код Косовског бунара**

стигло једно немачко потерно одељење и саеуло рафале у рањеног и незаштићеног борца.

Међу заробљеним Немцима био је и један официр. Са њим је разговарао командант Трнавског батаљона Предраг Јевтић. На питање да ли зна српеки језик, одговорио је на немачком да не говори „простачки, свињски језик[a]. Немцима је, потом, упућен предлог да ослободе затворенике у Чачку за заробљене своје војнике. Брзо је стигао одговор „да оружана сила Немачке води бескомпромисну борбу против комунизма, па, према томе, не прихватају понуђену размену". У штабу Чачанског одреда немачки војници и официр су осуђени на смрт и стрељани 29. септембра у Липници, и „због тога што су Немци убили рањеног и незаштићеног борца Дамјана Матовића".[111]

Међу борцима и у народу величано је јунаштво Раденка Мандића.

Након борбе код Косовског бунара, борци Трнавског батаљона су у Бањици, код Иконића кућа, свечано положили заклетву. Прва чета је, на предлог команданта Одреда Мола Радосављевића, добила име погинулог борца Бошка Петронијевића, а Друга — Десимира Крсмановића.

Пошто је обавештен да су неке јединице и установе из Чачка одмарширале за Краљево, командант Србије издао је наређење да се оне врате. Захтевао је од команданта 1. батаљона 749. пешадијског пука да подржи пребацивање 6. чете 920. ландесшицен батаљона из Горњег Милановца, али ово није спроведено. Некако истовремено, преко фелдкомандантуре у Краљеву стигла је радио-депеша:

„Обуставите све покрете свих делова. Наређења следе авионом и стижу 29. 9. ујутро".[112]

Беђ 28. септембра опуномоћени командант у Србији генерал Беме дао је сагласност да се 30. септембра немачке снаге из Чачка евакуишу за Краљево. Уосталом, другог излаза за њих није ни било. Устаничке ^снаге су окружавале град.

Распоред партизанских јединица био је овакав: с југа и југозапада четири драгачевске партизанске чете, е југа и југоистока — Трнавски батаљон, са севера, североистока и северозапада — већи део ЈБубићког батаљона. Раепоред четничких снага: с југа — Јелички четнички одред, са запада — Паковрађски четнички одред, са северозапада — Пријеворски четнички одред и са севера — мањи део Таковског одреда. Изузев Јеличког, остали четнички одреди били су малобројни. Јеличким је командовао поручник Јован Бојовић, а Таковским — поручник Звонко Вучковић, који је покушао да оствари посебан аранжман са Немцима иза леђа партизана. Он је, наиме, 30. септембра упутио писмо четничком капетану I класе Богдану Марјановићу, у коме је истицао:

„По наређењу команданта четничких одреда Југословенске војске (значи Драже Михаиловића — прим. аутора), потребно је, да се саетанем са Вама ван вароши (на ушћу Атеничке реке у Мораву) дана 30. о. м. у 12 часова по српском времену.

Међутим, како сам сазнао долазећи у близину Чачка Вама ће излаз бити скоро немогућ, па Вам зато достављам командантово наређење:

Преко подесног лица ступите у везу са немачким командантом места и саопштите му да је варош опкољена са око 8.000 (осам хиљада)

комуниста који Су решени да, без обзира на јачину одбране, упадну у варош и немилосрдво измасакрирају све до последњег немачког војника.

Наши људи (четници са Равне горе) успели су да се укључе у појас који опкољава варош и да поседну закључно са обе стране друм Чачак—Г. Милановац.

Војни смо храбрим немачким војеицима гарантовати животе и извући их из смртне опасности на сигурно место, као што смо то већ учршили и са посадом Г. Милановца која се налазила у сличном положају.

Услови под којима би наши људи поступили овако јесте тај да Немци све оружје предају нама, како би тако ојачани били у стању одржати ред и спречити анархију.

Молим Вас, да учините све што до Вас стоји да би у овој намери успели, јер је вероватноћа велика, пошто смо сличним гестом успели у Милановцу да Немце уверимо у тачност наших тврђења и пошто су они, увиђајући бескорисеост борбе, пристали да капитулирају...

Молим Вас да одмах по доносиоцу писма известите: 1. Да ли сте у могућности доћи на место састанка; 2. До кога времена у случају да не успете у овом првом, можете известити о резултату преговора са немачким командантом.

Врло је важно да преговоре одмах започнете, јер сумњам да су комунисти војни одложити напад до прекосутра.

У случају да Немци пристану Ви ћете одмах доћи до команданта Заблаћког одреда који се налази на положају, где ћемо уговорити начрш на који би било најзгодније извршити предају. Настојте да са Вама дође и неки од немачких старешина, којему ћете живот гарантовати потребним таоцима.

У прилогу Вам достављам моју легитимацију и легитимацију потпоручника г. Ерића Момчила, којега лично познајете.

За преговоре са немачким командантом најподеснији Вам је њихов садашњи тумач.

Поручник
Звонимир А. Вучковић, с. р."[118]

Ово Вучковићево писмо убедљиво је сведочанство четничке издаје. Сачињено је у духу тадашње стратегије Драже Михаиловића, који је, осећајући да Немци морају напустити гарнизоне у западној Србији, јер је притисак партизана неодољив, објавио 22. септембра мобилизацију са упутством за формирање чета. Желео је да предухитри партизане преговорима са Немцима о предаји градова. Тако је било у Ужицу, тако у Пожеги, тако и у Чачку. „Храбрим немачким војницима" гарантовани су животи да би се дошло до оружја које ће, потом, бити уперено у партизане.

Партизанско руководство настојало је да спречи четничку издају, о чему је вођено и више преговора. Ратко Митровић, комееар Чачанског одреда, и адвокат Ђорђе Поповић ишли су и на Равну гору, код Драже Михаиловића, да би обезбедили заједничку борбу партизана и четника против окупатора. Декларативно је Михаиловић предлог прихватио, али је — давао посве другачија наређења својим потчињеним.

Не знајући шта раде четници, народ — коме није ишло у главу да „Србин убија Србина за рачун окупатора" — радовао се споразумима и сарадњи партизана и четника. Радост је манифестовао на низу зборова организованих тих дана широм чачанског краја. На њима су гоЕорили партизанскр! и четнички представници, позивајући у јединствен фронт против фашистичког освајача. Један такав збор организован је 30. септембра на Белом брду — планина Јелица. На

њему је народ, предвођен ратницима из ранијих ослободилачких „војни", поздрављао и захтевао заједништво свих устаничких снага.

Немци су, увиђајући реалну опасност од заробљавања у Чачку, одлучили да се благовремено повуку. Најпре су 30. септембра из

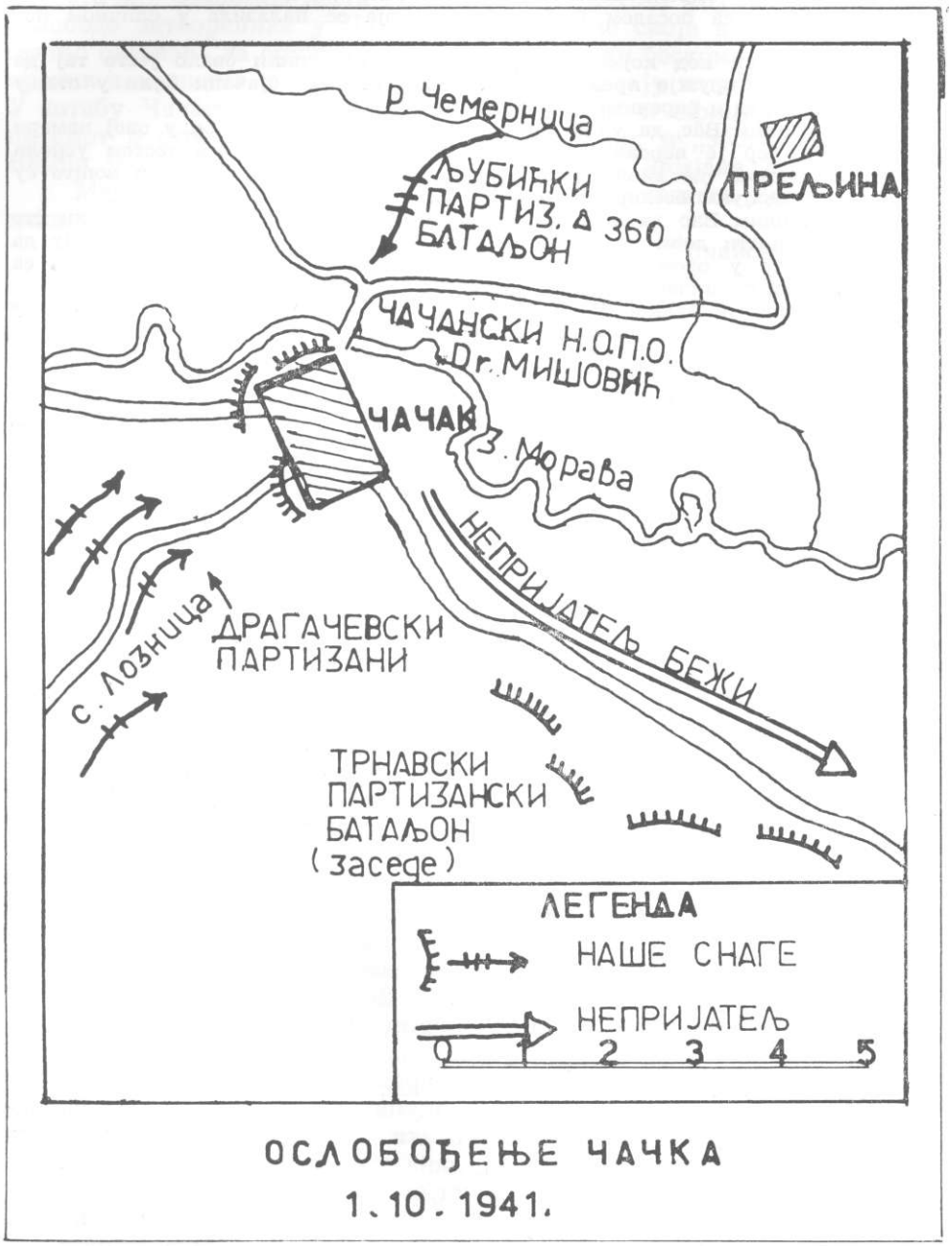

ОСЛОБОЂЕЊЕ ЧАЧКА
1. 10. 1941.

авиона митраљирали устаничке положаје око града и појас уз пут Чачак—Краљево. Већ увече су се устаничке снаге приближиле граду, док је мањи део јединица заузео положај дуж пута Чачак—Краљево да би непријатељу спречавао одступање. У рано јутро 1. октобра, немачка колона, предвођена тенковима и под заштитом авијације, почела је да се извлачи из Чачка према Краљеву. Њихови топови и митраљези тукли су насеља око пута. Убијено је неколико сељака.

Са Немцима је отишла и већина петоколонаша и издајника. Ипак, у граду су остали жандарми да би се, према раније утврђеном споразуму, придружили четницима Звонка Вучковића.

Да су се Немци доста панично повукли, сведочи и податак да су на помоћном аеродрому у Алваџиници, у журби, запалили свој авион типа „Месершмит — 109", а у кругу Војно-техничког завода оставили батерију брдских топова 75 мм („Шнајдер" М 1912).

Изјутра 1. октобра устаничке снаге су ушле у град. Али, појавиле су се нове перипетије. Сумњиви савезници партизана — четници показали су одмах своје праве намере. У дослуху са Немцима и петоколонашима, они су још у току ноћи упали у неке делове града. Код кафане „Белви" у Палилулама покушали су да спрече улазак у Чачак драгачевске партизанске колоне, која је наступала из рејона Јездине и Придворице. Четнички командант Милутин Јанковић из Дљина, који се већ окрвавио убиством Војислава Пајића, заменика комесара Драгачевске партизанске чете, ухватио је четири драгачевска партизана из претходнице, разоружао их и повезао. Интервенисао је, у духу раније постигнутог споразума, Ратко Митровић, комесар Чачанског НОП одреда, па су партизани ослобођени.

Партизански борци су широм отворили капије Војно-техничког завода и пустили око 300 затвореника — талаца.

Продирући у град, борци Чачанског одреда уклањали су трагове и симболе немачке власти. На Великој пијаци у пламену се нашао немачки знак „V" (викторија — победа). Исту судбину доживеле су и квислиншке новине „Ново време" и „Обнова", које су, сваког дана, са пуно лажи и глорификовања немачких победа, писале о токовима борби на немачко-совјетском фронту.

Пошто су замрли пуцњи из правца повлачења немачких јединица, на град су се сручили авиони. Бацили су око 15 бомби, од којих је погинуло девет лица, међу којима и троје деце Радосаве и Милоша Луковића, воскара. Порушено је више зграда. Најжешћи напад био је око 10 часова, када су „штуке" бацале бомбе у сам центар града.

„Тога дана, 1. октобра, Чачак је одавао слику града преко кога је прешла олуја остављајући пустош у њему".[113a]

У току повлачења Немци су имали сукобе са партизанским јединицама. Трећа трнавска — Слатинска партизанска чета је у Доњој Јежевици организовала две заседе. Друга трнавска — Липничка чета је у Мршинцима пружила јак отпор немачким снагама, које су, потом, запалиле више кућа и убиле две жене. ..

ФОРМИРАЊЕ ДРАГАЧЕВСКОГ БАТАЉОНА

У слободном Чачку, 2. октобра, код куће Милана Петровића Сурца, партијског радника и борца који је погинуо у родним Ртарима, формиран је Драгачевски батаљон Чачанског НОП одреда „Др Драгиша Мишовић". Одлуком штаба Чачанског одреда, за команданта је одређен Богдан Капелан, правник и члан КПЈ из Рашинаца у Босанској крајини, за политичког комесара Милојко Ћирјаковић, земљорадник и члан КПЈ из Вирова, за заменика комесара Војо Кубуровић, радник и члан КПЈ из Београда. За омладинског руководиоца постављен је Милојица Пантелић, ђак и члан КПЈ из Дучаловића, за интенданта Милојко Пајић, трговац и члан КПЈ из Вирова, за санитетског референта Драгиша Пајовић, студент и члан КПЈ из Каоне, а за писара Витомир Вуловић, учитељ и члан СКОЈ-а из Дучаловића. Чланови штаба батаљона били су и Љубиша Тодоровић, земљорадник и члан КПЈ из Вирова, и Душан Ђурђевић, новинар и члан КПЈ из Бања Луке.

Батаљон је имао четири чете.

Командир Прве чете постао је Десимир Ћирјаковић, земљорадник и члан СКОЈ-а из Вирова, а политички комесар Миломир Милосављевић, радник и члан КПЈ из Дучаловића. У Другој је командир био Ратко Парезановић, учитељ и члан КПЈ из Бањице, а политички комесар Љубинко Радојичић, земљорадник и члан КПЈ из Дучаловића. Командир Треће чете — Милија Перуничић, учитељ из Каоне, а политички комесар Миломир Ковачевић, земљорадник и члан КПЈ из Церове, а Четврте — командир Драгиша Мајсторовић, активни подофицир БЈВ и члан КПЈ из Церове, а политички комесар Милић Марић, радник и члан КПЈ из Вирова.

Народни херој Богдан Капелан

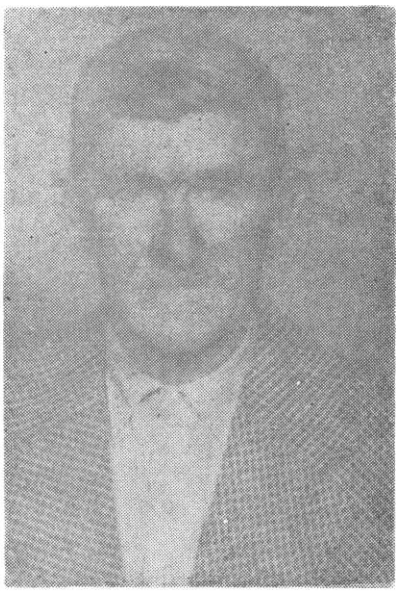

Милојко Ћирјаковић

Ту, у Палилулама, новопридошли борци положили су заклетву.

У строју Драгачевског батаљона било је преко 350 бораца, међу којима и више Словенаца, затим четири девојке — болничарке. Под оружјем се нашло око 70 одсто земљорадника, а остали су били — ђаци, студенти, радници, занатлије и војна лица. Осим оних из командног састава, чланови КПЈ били су: Спасоје Вукчевић, Ратомир Костић — Коле Мароканац, Душан Јечменић, Средоје Гачановић, Милорад Митровић, Средоје Чворовић, Милисав Милошевић, Милисав Петровић, Бранислав Обрадовић Џамбо, Андрија Главоњић, Душан Јовичић, Саво Главоњић, Миодраг Главоњић и Гвозден Гордић, а кандидати: Милорад Достанић, Живорад Ковачевић и неки други. По сећању Раденка Броћића, који је, заједно са Милићем Бугарчићем, присуствовао свечаном чину формирања Драгачевског батаљона, чланови СКОЈ-а били су: Срећко Икодиновић, Јован Протић, Властимир Вујовић, Срећко Цветић, Јован Радовановић, Слободан Плазинчић, Душан Плазинић, Миломир Миливојевић, Андрија Обрадовић, Драгољуб Јовичић, Владан Јовашевић, Борисав Живковић и неки други. Образован је батаљонски биро КПЈ, којим је руководио Војо Кубуровић, и руководство СКОЈ-а, на чијем челу је био Милојица Пантелић.

Наредних дана пристизали су нови борци. Доста их је било и из самог Чачка. Упис је вршен у кући Милана Петровића Сурџа у Палилулама, на чијој је капији писало: „Овде се уписују у Драгачевски батаљон родољуби који су спремни да дају све од себе за слободу своје земље и свог народа".

Већ је било обнародовано и саопштење штаба Драгачевског партизанског одреда (батаљона):

„Штаб Драгачевског Народно-ослободилачког партизанског одреда остајући доследан себи и настављајући започет посао народноослободилачке борбе даје ово саопштење и у атар истине објављује следеће:

Партизански одред у Драгачеву, као и у другим крајевима Србије, чије су снаге у почетку биле слабе, а данас како по броју, тако и по квалитету, наоружању и начину његове организације и методу ратовања, претставља ону снагу која је непријатељу побркала рачуне, дезорганизовала његову позадину, укочила и уништила његову ратну машину у Србији.

Партизански одреди укинули су егзистенцију општинске, полициске, жандармериске и пореске власти — њихов рад као штетан по наш народ и државу забранили, јер је њихова служба ишла у корист непријатељу.

Партизански одреди, после овог првог успешног и по народ корисно изведеног посла, стекли су симпатије целокупног нашег родољубивог и поштеног народа. Наши су редови из дана у дан расли, његове се снаге непрекидно повећавају, али и сад расту, тако да данас партизански одреди у нашој земљи претстављају једну оружану силу своје врсте изникле из редова обесправљеног и поробљеног народа, кадре да започети посао народног ослобођења за спас и срећу свога измрцвареног, опљачканог и поробљеног народа часно и поштено доврше до краја.

Нама, као и целом поштеном народу, треба светлости, знања, слободе и правде. Ми му помажемо да до тога дође, зато се несебично боримо. Старој тиранији и пљачки мора да се удари глогов колац, она се више неће и не сме повратити.

Ради тога и у име светих начела позвани смо и позивамо свеколико Српство, родољубиво и поштено, да нам се придружи. Позив није остао узалудан. Нове и нове снаге пристижу сваког дана, фабрика

оружја у Ужицу ради за нас пуном паром, наши вредни другови партизани у изради оружја не знају за умор. Производња је утростручена.

Наш Партизански одред позвао је нашу браћу Српско четништво из Драгачева и осталих суседних крајева на заједничку сарадњу. Позив је прихваћен и ево тога споразума:

1. Немачка и Италија, фашистички окупатори, наши су заједнички непријатељи, непријатељи српскога народа, непријатељи човечанства, непријатељи целог словенства. Борба против њих до коначног ослобођења наше земље, борба, коју су партизани почели пре три месеца наставља се и води без предаха.

2. Посебне наше спроведене организације.

а) Оставља се и признаје потпуно самоопредељење свима, да сваки приђе оној организацији коју воли и која се њему допада. Ми се партизани ове наше речи придржавамо.

б) Допушта се добровољан прелаз мобилисаних и уписаних из четничких у партизанске одреде и обрнуто, у свим случајевима осим случаја где би се скривала нека прљава радња и кривица у намери осујећења казне. Партизани се ове обавезе придржавају. Према томе, свакоме своме војнику партизану ми допуштамо кад год хоће, да може без икакве сметње да оде у четничке редове. На другој страни сваког ваљаног и поштеног војника из четничких редова ми примамо у наше редове увек кад год који несебично за то изјави жељу.

в) Функција већ укинутих власти неће се обнављати до потпуног ослобођења државе и окончања рата, и

коначно, клоеити се свега оног што би годило неспоразуму и сукобу.

Партизани ће се свих примљених обавеза најлојалније придржавати.

Партизани су својим грудима и мишицама кидали и искидали гвоздене ланце туђе и домаће реакциЈе, не зато да му се окови изнова

Милојица Пантелић, генералпотпуковник ЈНА

Љубивоје Пајовић, генералмајор ЈНА

ставе, него да слободно и мирно могу као људи живети и радити. Нека се не заборави да ми будним оком пратимо шта се око нас збива, 36 добро враћамо боље, зло никоме не мислимо, јер зло не волимо, али га се и не плашимо".[114]

„Саоттштење..је умнотоме јединствен документ из тог времена. На помало простодушан начин оно даје генезу развоја партизанског покрета, не само у чачанском крају, показује на којој су платформи склапани споразуми с четницима и одсликава етику партизанских штабова и јединица, чији су основни постулати борба против окупатора, борба за истину и правду, развијање духа заједништва у ослободилачком рату и очување личног поштења сваког борца.

НАМЕРЕ ОКУПАТОРА — ПОЧЕТАК НЕМАЧКЕ ОФАНЗИВЕ

Већ првих октобарских дана, на основу споразума Врховни штаб НОПОЈ — Врховна команда Драже Михаиловића, планирана је заједничка партизанско-четничка операција за ликвидацију немачког окупаторског гарнизона у Краљеву. Формиран је заједнички оперативни штаб за руковођење овом операцијом, у који су ушли партизански представници Момчило Радосављевић и Ратко Митровић, командант и комесар Чачанског одреда, али и четнички — мајор Радослав Ђурић и капетан I класе Јован Дерок.

На фронт према Краљеву најпре су кренули Трнавски, па Драгачевски, а онда и ЈБубићки партизански батаљон. Маршовали су с песмом на уснама: „Са Јелице кликће вила — етићи ћемо До Берлина..."

Тежило се да се прошири слободна територија у западној Србији и Шумадији. Њено подручје, искључујући крајње тачке, обухватало је простор до Шапца, Београда, Крагујевца, Крушевца, Рашке, Вишеграда и даље током Дрине, осим Ваљева и Краљева, у којима су се налазили изоловани немачки гарнизони. Захватала је око 19.000 квадратних километара и имала више од милион становника. Била је ово, уствари, народнодемократска република усред Хитлерове „европске тврђаве", у доба када је моћ ове фашистичке силе у европским и међународним размерама достигла кулминацију.

Окупатор је морао да призна како је настала квалитетно нова стратегијска еитуација у Југославији, посебно у западној Србији и Шумадији. Још у августу 1941. године немачка Врховна команда одбијала је молбе својих потчињених да у Србију пошаље полицијске батаљоне и једну пешадијску дивизију, мада није искључивала могућност да то касније размотри и евентуално учини. Још је та команда веровала да ће оружани устанак у Србији моћи да угуши са већ расположивим окупационим снагама. Међутим, немачки командант Србије, који је на лицу места осетио ватру и пламенове устанка, очевидно није делио мишљење своје Врховне команде. И зато, начелник штаба пуковник Гавен—Хорст у извештају од 21. августа овако процењује ситуацију:

„Употреба потерних одреда и потпупа употреба осталих трупних јединица, у сарадњи с појачаном жандармеријом, услед недовољног додељивања оклопних и извиђачких кола, није досад довела до очекиваног смањења затегнутости.. .

Засебно тражена оклопна кола, молим, да се што пре доделе. И сада, као и пре, оетаје у важности предлог да се додели једна дивизија, пошто нису довољно заштићена за рат важна ршдустриска постројења, између осталог и Бор и Крупањ.. .<<115

Слично је интонирана и изјава тадашњег опуномоћеног немачког командујућег генерала у Србији, команданта 18. армијског корпуса, пешадијског генерала Фрартца Бемеа, који је на суђењу у Нирнбергу, где му је савезнички Војни суд судио као ратном злочинцу, о тадашњој ситуацији рекао:

— Дошао сам до тешке одлуке, напустио сам Ужице и Чачак, где су скупљене немачке трупе имале јаке губитке и ове сам (трупе) повукао у Краљево. Ова одлука наишла је на критички одјек у мом штабу, а била је и у Армији неповољно примљена.[116]

Немачки командант Југоистока генерал-фелдмаршал Вилхелм Лист као да је осетио да тек почиње ратна бура у Србији и Југославији. Наредио је, 4. и 5. септембра, заповеднику Србије и Вишој команди 65. да све предузму за брзо и коначно угушење устанка у Србији. Ово се види и из његовог наређења трупама, у коме се, поред осталог, каже:

„Ситуација у Србији не искључује даље ширење устанка. Учестали напади на војнике и постројења немачке оружане силе од стране јаких, добро наоружаних, на изглед организованих и вешто вођених банди доказују да до сад предузете противмере не задовољавају".[117]

Генерал Лист писао је 13. септембра немачкој Врховној команди да „узнемиравајући развој опште ситуације у Србији захтева енергичне мере". Због тога је нагласио:

„Стога сам присиљен, иако сам свестан опште ситуације, да предложим хитно додељивање најмање једне ефикасне оперативне дивизије појачане са тенковима".[118]

И заиста, већ 16. септембра немачка Врховна команда удовољила је захтеву генерала Листа, јер се показало да су „дивизије 15. таласа", према њиховом личном и материјалном саставу, као и командовању, према дотадашњем искуству, неподесне за угушивање устанка, „који се све више оцртава као свеобухватан". И заиста, Хитлеров Главни штаб јавио је генералу Листу да му ставља на располагање „најприје једну пешадијску дивизију, оклопне железничке возове и трофејне тенкове", али да ће, „у случају потребе извршити припреме за довођење још једне дивизије, чим таква буде слободна на Источном фронту". Тако се — како ће се видети касније — и догодило да се на тлу западне Србије већ крајем септембра 1941. године нађе 342. немачка пешадијска дивизија, доведена из Француске. У новембру, са Источног фронта, стићи ће, у Шумадију, и 113. немачка пешадијска дивизија.

Хитлер је, у својој наредби за угушење устанка у Србији, написао и ово:

„Пре свега ради се о томе да се у сршжој области осигурају саобраћајне линије и објекти важни за немачку ратну привреду...

За све време спровођења ових задатака, стављају се све војне јединице, које се налазе у крајевима устанка и оне које ће се накнадно довести, под команду командујућег генерала XVIII арм(ијског) корпуса, генерала пешадије Бемеа. Једино он има извршну власт у крајевима устанка, у духу упутства заповедника оружане силе на Југоистоку".[119]

Начелник штаба Врховне команде немачке оружане силе генерал — фелдмаршал Кајтел је, разрађујући Хитлерову наредбу, у свом упутству 05 16. септембра рекао и ово:

„Досадашње мере предузете за сузбијање тог општег комунистичког устаничког покрета показале су се недовољним.

Вођа је сада наредио да треба свуда применити најоштрије мере, како би се покрет угушио у најкраћем року.. ."[120]

Овим упутством регулисан је поступак и понашање немачке окупационе оружане силе према етановништву.

„а) Сваки акт против немачке окупационе војне силе, без обзира на ближе околности појединих случајева, мора се свеети на то да је комунистичког порекла.

б) Да би се немири угушили у зачетку, морају се при првој појави без одлагања применити најоштрије мере, да се на тај начин силом спроведе ауторитет окупационе силе. ..

При томе имати у виду да један човечји живот у дотичним земљама често не вреди ништа и да се застрашујуће дејство може постићи само необичном свирепошћу. Као одмазда за живот једног немачког војника, мора се у тим случајевима узети као правило, да одговара смртна казна 50 — 100 комуниста. Начин извршења казне мора још појачати застрашујући ефекат.

Обрнут поступак, тј. задовољити се у почетку сразмерно благим казнама и претњама, са пооштреним мерама ради застрашивања — не одговара горњим начелима и стога не примењивати га".[121]

Након свега, опуномоћени немачки командујући генерал у Србији Беме прешао је у акцију. Он се већ 25. септембра 1941. обратио наређењем својим јединицама, у коме се, поред осталог, каже:

„Србија је у марту ове године срамно погазила уговор о пријатељству с Немачком да би с леђа напала немачке трупе које су се прикупљале против Грчке.

Као олуја прохујала је земљом немачка одмазда.

Ми смо се са свима својим снагама морали окренути новим крупнијим циљевима (тј. агресији на СССР — прим. аутора).

То је био за Србију знак за нов устанак (очигледно се миели да су први устанак представљале демонстрације од 27. марта — прим. аутора), (у) коме су као жртве пале већ стотине немачких војника.

Ако овде не поступимо свима средствима и с највећом безобзирношћу, наши ће се губици пењати до неизмерности.

Ваш је задатак да прокрстарите земљом, у којој се 1914. (године) потоцима лила немачка крв услед подмуклости Срба, мушкараца и жена.

Ви сте осветници тих мртвих.

За целу Србију има се створити застрашујући пример, који мора најтеже погодити целокупно становништво.

Сваки који благо поступа, греши о животе својих другова. Он ће бити позван на одговорност, без обзира на личност, и стављен под ратни суд".[122]

Слободна партизанска територија у западној Србији и Шумадији такорећи од првих дана рађања морала је да брани своје постојање. Јер, немачки окупатор, предвођен Бемеом, већ је почео стратегијску офанзивно-дефанзивну операцију, с циљем да уништи устанак у Србији. Суштина оперативног маневра и оперативног поретка непријатеља у овој операцији била је следећа:

Главне снаге — 342. пешадијска дивизија (доведена из Француске), ојачана једним батаљоном 202. оклопног пука, из рејона Шапца и Сремске Митровице напада партизанске снаге на просторији Мачва — планина Цер и што хитније избија у долину реке Јадра, а затим, у садејству са ојачаним 125. пешадијским пуком (доведен из Грчке), који је из Београда већ продро преко Обреновца и Уба до Ваљева, делова 704. посадне дивизије у Ваљеву и 718. оклопне дивизије из Бијељине и шест усташко-домобранских батаљона с леве стране Дрине, чисти троугао између Саве, Дрине и Колубаре. У другој етапи операције 342. пешадијска дивизија би наступала ка Ужицу и Пожеги.

„Међутим, уочи покретања њемачких трупа (25. септембра 1941. године — прим. аутора) дошло је до напада дијелова Подрињског, Ваљевског и Посавског партизанског одреда на град Шабац, због чега се главна ударна снага поменуте групације — ојачана 342. пешадијска дивизија — морала ангажовати у борбама за одбрану свог упоришта у Шапцу. Пробој у Ваљево ојачаног 125. пешадијскег пука извршен је уз помоћ дијелова 704. посадне дивизије, и нека мања дејства усташко-домобранских и њемачких јединица око Дрине нису битно утицала на ток и развој планиране операције партизанског врховног командовања — стварање слободне територије. И тако, док су (се) 2. батаљон 750. пешадијског пука 718. посадне дивизије, дио снага 592. батаљона „ландесшицен", 64. полицијски батаљон, 2. чета 2. усташког батаљона и око 400 љотићеваца и недићеваца — као стална поеада шабачког гарнизона — те њемачка ојачана 342. пешадијска дивизија, која им је стигла у помоћ, борили у Шапцу, Ужички партизански одред је заузео цијелу територију бившег ужичког округа са градом Ужицем и натјерао њемачке трупе на повлачење. Исто тако је и Чачански партизански одред извршио свој задатак, те је у сливу Западне Мораве створена велика слободна територија, која се на истоку наслањала на слободну територију Копаоничког, Краљевачког, Крагујевачког, 1. и 2. шумадијског и Поморавског одреда, а на сјеверу на слободну територију Космајског, Посавског, Ваљевског и Подрињског партизанског одреда".[123]

Истина, овој фашистичкој оперативној групацији успело је да деблокира Шабац, направи људску пустош у Мачви (22.000 људи у логору, од тога око 6.000 стрељаних) крајем септембра и почетком октобра. Међутим, она даље није могла, јер је на линији Маљен——Сувобор формиран од стране Ужичког одреда „северни фронт", а у позадини су деловали главнина Ваљевског, Посавског и Подрињског одреда. Главнина снага Ужичког одреда била је ангажована на одбрамбеном „северном фронту", док су помоћне снаге затварале правце Сјеница—Јавор—Ивањица. Нова Варош—Златибор—Ужице, Прибој—Вишеград—Вардиште, јер је претила са тих страна опасност од италијанских окупаторских трупа.

Други веома важан правац са кога је непријатељ угрожавао Ужичку републику био је Крагујевац—Горњи Милановац.

У Горњем Милановцу је од 28. септембра до 1. октобра владало затишје.

Међутим, већ 3. октобра у телеграму опуномоћеног командујућег генерала у Србији Бемеа наводи се да је немачки батаљон из

ТАКОВСКИ ПАРТИЗАНИ У ОДБРАНМ ГОРЊЕГ МиЛАНОВЦА 2.10.1941

Крагујевца упућен у Горњи Миловап. Овај батаљон имао је три задатка: да спали град, да ослободи заробљене немачке војнике (6. пољска чета) и да похапси одређен број људи који ће послужити као таоци.

Надирући од Крагујевца, Немци су наишли на жесток отпор Таковског батаљона Чачанског одреда, који се налазио у следећем борбеном поретку: Прва чета у Горњем Милановцу, Друга у Белом Пољу, Трећа у Сврачковцима и Четврта чета на Руднику. Друга чета је задржала нападаче на Рапај брду. Немци су користили и авија-

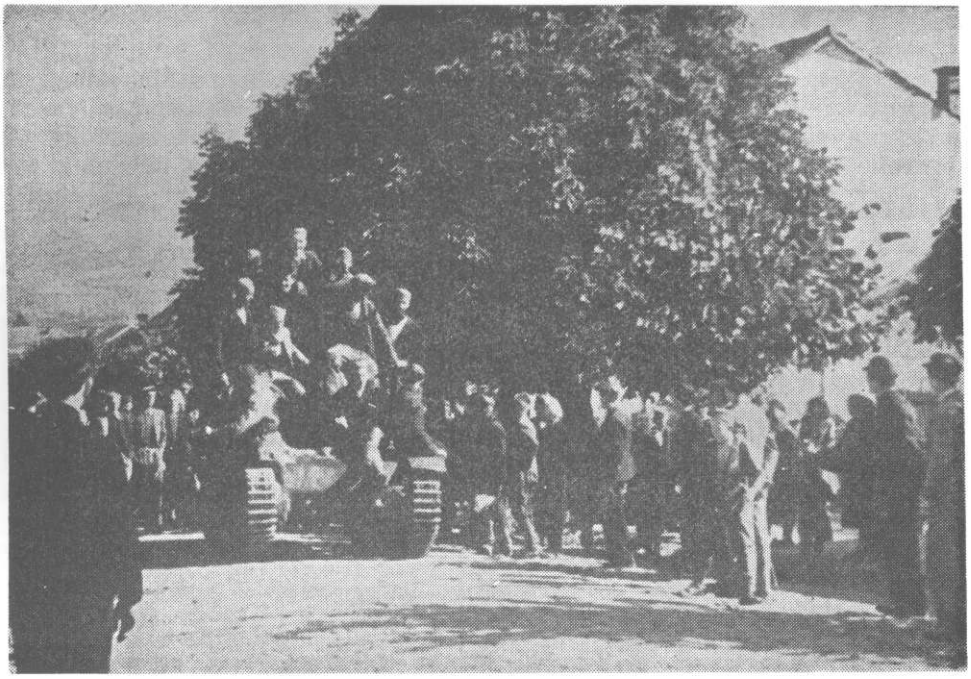

Заробљени немачки тенк у слободном Горњем Милановцу

цију, али су бомбардовали сопствене јединице, наносећи им губитке. Уз то, партизани су добро били зарушили комуникацију. После жестоке борбе, претрпевши озбиљне губитке у људству и материјалу, немачке снаге морале су да устукну. Штаб Чачанског одреда упутио је Трећу љубићку чету, под командом Сима Урошевића, у помоћ Таковском батаљону. Међутим, она је стигла пошто су Немци већ били одбијени. У свом саставу имала је водове бициклиста и коњаника. У борби на Рапај брду погинуо је партизански борац Драгослав Пешовић.

Нов напад немачких јединица уследио је 5. октобра. Делови 714. и 715. немачке пешадијске дивизије, јачине од по једног батаљона, надирали су од Тополе према Руднику и од Крагујевца ка Горњем Милановцу. Борци Таковског батаљона и Треће љубићке чете давали су жесток отпор и задржавали нападаче, који су, бројнији и технички надмоћнији, успели, од Крагујевца, да уђу у Горњи Милановац. У граду су ухапсили 190 грађана, држали их до наредног јутра и пустили. Пошто су опљачкали неке трговинске радње, Немци су напустили Горњи Милановац и отишли путем Мајдан—Рудник. Борци Таковског батаљона су их непрекидно нападали. У Мајдану приликом преласка Дубоког потока, они су онеспособили један тенк. Под притиском партизана, Немци су тенк напустили, али су претходно са њега скинули митраљез, затварач са топа и нишанске справе. Тенк су поправили радници из машинске радионице у Луњевици. Бозио га је Ђуро Недељковић из Бољковаца, идући заобилаз-

ним путем према Милановцу. Кад је наишао кроз Велереч, тенк је заеут цвећем. По доласку у Горњи Милановац, тенк је смештен у једну шумицу да га Немци из авиона не би приметили. Пошто је префарбан и на њему нацртана петокрака звезда, упућен је у Чачак, заједно с посадом: возач Недељковић, Миодраг Тришић и Рато Милошевић.

Одступајући од Горњег Милановца, Немци су 6. октобра стигли у варошицу Рудник, запалили 38 од укупно 74 куће, па се повукли ка Тополи. У борби, 5. октобра, на Рапај брду, погинуо је Момчило Радовановић, борац Таковског батаљона из Горњег Милановца. Непријатељски губици нису познати.

Трећи покушај да се „казни" Горњи Милановац био је 15. октобра. Али, за пролаз од Крагујевца требало је савладати низ препрека. Лист „Новости", орган штаба Чачанског одреда, писао је како је трајала борба од Бара, па даље:

> „Напред су ишла 2 тенка, затим 2 реда војника, опет тенкови, борна кола, остала војска и комора. Наилазе на први отпор и развијају се у широк стрељачки строј, што до сада нису имали обичај. Дуж целога пута су постављене наше заседе и препреке за тенкове. Прва заседа отвара ватру и баца бомбе. Бомбе падају пред сам тенк. Тенк стоји, ваљда оштећен бомбом. Остали пролазе. Наше заседе, чим би сачекале Немце, повлаче се да би их опет на другом месту сачекале.
>
> Срчан је то отпор био. Велика немачка сила, са својим моторизованим средствима, војском боље наоружаном и опремљеном и бројно већом, уз обилну помоћ авиона, који су митраљирали борце, водила је борбу са нашим партизанима од раног јутра, па све до увече".[124]

Генерал Беме је 16. октобра јавио да је 3. батаљон 749. пешадијског пука „после борби и уклањања многобројних друмских препрека стигао у Горњи Милановац". Беме признаје да је имао пет мртвих и 20 рањених војника у батаљону од 600 људи.

У Горњи Милановац немачке снаге ушле су пред само вече. Идући од куће до куће, немачки војници су разбијали прозоре и у зграде убацивали специјалне запаљиве фосфорне плочице. Тако су запаљене читаве улице. Немци су тада спалили око 80 одсто зграда,

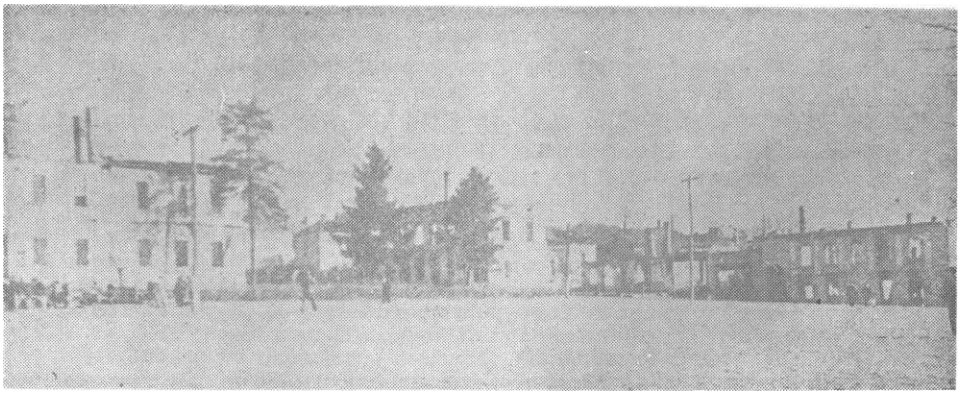

Спаљени Горњи Милановац октобра 1941.

Народни херој Милутин Луковић

Мародни херој Радован Грковић

а „по улицама у пламену жене прогонили, силовали и касапили, мушкарце од 15 година скупљали да поведу. На улици је нађена тако Милица Вучетић (треба: Нада Илић — прим. аутора), учитељица из Мајдана, изломљених руку и ногу, исиасапљена".[124a] Одлазећи из града, окупаторски војници су са собом одвели у Крагујевац 133 таоца, који су стрељани 21. октобра.

Приликом повлачења из Горњег Милановца, у Невадама се, у реци Деспотовици, заглавио један немачки тенк. Док су тенкисти покушавали да га извуку, на њих се обрушила ураганска ватра бораца Таковског батаљона и Треће љубићке чете. Немачки војници су се повукли. Партизани су тенк оспособили и упутили у Чачак.

Ни даље се немачке јединице нису могле мирно да извлаче:

> „Код Враћевпшшце, око 200 метара од пута, једна група бораца сачекала је Немце, са којима је водила огорчену борбу. Митраљезац Милутин Луковић ушао је у једну мању рупу тако да је стајао и само су му очи и горњи део главе били изнад земље. Са авионским митраљезом припуцао је на немачку колону. Код непријатеља је настала паника. Покошени митраљеским рафалима, немачки војници су падали као снопље. Било је толико мртвих да Иемци нису имали могућности да их товаре у кола, већ су их ставл^али и прекривали преко тенкова. У борби вођеној с Немцима код Враћевшнице нарочито су се истакли Милутин Луковић, Тадија Андрић и Радисав Јанићијевић Бомба.. ,"[125]

Накои овога Немци су прекинули серију напада на Горњи Милаковац, у коме су иза себе оставили пустош.

О немачким губицима у борбама око Горњег Милановца речито еведочи извештај капетана Бишофхаузена. Говорећи о стрељању у Крагујевцу он је писао фелдкомандантури 610 у Панчеву „ради обавештења заповеднику Србије":

„У времену од 14 до 17 октобра 1941 овдашњи Ш/749 извршио је акцију ка Г. Милановцу, где су партизани били заробили и одвели 6/920.

Трупу су пратила два тумача из крајскомандантуре у немачкој униформи, који су ми саопштили појединости. На трупу, која се кретала друмом, пуцало се често с околних висоза, при чему је било 9 мртвих и 27 рањених (од последњих је доцније још један умро). Тумач, који познаје земљу, често је упозоравао команданта батаљона на то, да би на овом земљишту, ради сузбијања банди, требало примењивати другу тактику, јер ће у противном батаљон имати неизбежне губитке, без могућностр1 да сам успешно врши акције.

То је после и наступило. Непријатељ је имао 87 мртвих. Батаљон је нашао Г. Милановац прилично празан. Око 40 мушкараца, који су по исказу команданта батаљона издржали и сачекали повратак немачке оружане силе, похватани су и одведени као таоци.

Г. Милановац је потпуно порушен, а при повратку су порушена и успутна села.

По повратку одаиде, батаљон је добио наређење из 749 пука да за сваког погинулог има стрељати 100, а за сваког рањеног 50 Срба из Крагујевца.

На то су 18 X 41 у касним вечерњим часовима, по списковима, ухапшени сви мушкарци — Јевреји и један број комуниста, свега њих око 70.

Пошто овај број ни из далека није одговарао броју од 2300, које је требало стрељати, то су оба у Крагујевцу распоређена батаљона, Ш/749 и 1/724, одлучили да у заједничкој акцији у граду Крагујевцу хапшењем по улицама, по трговима и становима прикупе број који недостаје за стрељање.

Како је ова предвиђена мера била у противречности са наређењима опуномоћеног командујућег генерала... као и заповедника Србије... покушао сам да команданта места мајора Кенига придобијем да поступи у духу поменутих иарређења тако, што сам му предложио да се у ближој и даљој околини Крагујевца опколе она села која су Крајскомандантури била одавно позната да су заражена комунизмом, и да се из њих повуче потребан број људи за стрељање. Он се са мојим предлогом одмах сложио и било је начелно решено да се у недељу са 1/724 претресу села Грошница и Белошевац. У понедељак имала су оба батаљона да у заједничкој акцији блокирају села Мечковац, Маршић, Корман, Ботуње и Д. и Г. Комарнице, у чијој се средини налази злогласно брдо Парлог, где је, према подацима, шумско боравиште банди.

Ако се и тада не би достигао одређени број за стрељање, предложио сам да се прочешљају друга комунизмом заражена села. . ."[126]

Поменути капетан, затим, истиче како су спаљивана села, хапшени људи по њима и у Крагујевцу: „по улицама, трговима, радионицама, становима, трговинама", школама. Он је тражио авион да би се пребацио у Београд да би јавио како мајор Кениг не извршава наређења. У свом извештају, напокон, каже:

„На жалост, авион иије послат, тако да више није била могућа интервенција више команде, јер су у међувремену стрељања била утврђена за 21 X у 7 часова. Хтео бих указати на то, да су губици Ш/749 настали у акцији на окривљено место Г. Милановац, а не у граду Крагујсвцу. Да је 2300 баидита и њихових симпатизера ухваћено и стрељано тамо, било би у потпуности удовољено издатим наређењима.. ."[127]

Стрељање радника, сељака и ђака **у** Крагујевцу **21. октобра** директна је, дакле, одмазда Немаца за претрпљене губитке **у борбама** око Горњег Милановца. Своју немоћ фашисти су показали **убијајући** невине. Можда је мајор Кениг, спроводећи овај паклени **план,** имао на уму **и** сопствене губитке у окршају са сељацима из **Дљина** када се од Пожеге према Чачку повлачио и у борбу уводио **топове,** тенкове **и** авијацију.

После борби против Немаца, око 200 таковских партизана упућено је у Ужице, где је примило пушке и по 100 метака. Од њих су у Ужицу образоване три чете и један вод за специјалне задатке — за борбу против Немаца око ЈБубовије, Крупња и Ваљева.

Прва чета упућена је у Ариље, где је са Првом драгачевском и једном ариљском ушла у састав Потерног батаљона (командант Десимир Ћирјаковић, комесар Радован Грковић) за обрачун са четницима самозваног војводе Божидара Ћосовића Јаворског, Друга је упућена на положај према Пожеги да би сузбијала четнике који су припремали напад на слободну територију, а Трећа је задржана у Ужицу као посадна јединица.

По слободној територији још увек се могао наћи понеки непријатељ. Ово се видело и 15. октобра, када су борци Треће љубићке чете ухватили у Брђанима Недићевог емисара генерала Путниковића, кога су, потом у покушају бекства, убили таковски партизани. Нешто касније, командир Четврте таковске чете Вељко Томић обавештен је да се на његовом терену (Заграђе, Рудник) крије непознат човек, који се живо интересовао за стање на терену. Једна партизанска патрола га је пронашла. Био је то Миодраг Шапоњић, мајор БЈВ, који је дошао из Београда, по налогу Милана Недића и Немаца, да испита терен за напад на партизане. После саслушања, Томић је наредио да се Шапоњић спроведе у Врховни штаб НОПОЈ у Ужицу, али је он покушао да побегне, па је убијен у Мајдану.

Један од најосетљивијих оперативних праваца са кога је евентуално немачка оружана сила могла да угрози слободну територију у западној Србији и Шумадији био је дуж комуникација од Крушевца преко Краљева ка Чачку. Међутим, на овај правац већ је била упућена главнина Чачанског одреда, заједно са Јеличким четничким одредом Јована Бојовића.

Дакле, од првог дана октобра до средине месеца прилике су се углавном стабилизовале. Изузетак су били немачки продори према Горњем Милановцу.

Поеле саветовања у Столицама, Јосип Броз Тито је са делом чланова Централног комитета КПЈ и Врховним штабом прешао из ваљевског краја у Ужице, одакле је лакше могао да руководи оружаном борбом на ширем простору Србије, па и у другим крајевима земље. Устаничко руководство из Чачка одмах је успоставило везу са Врховним штабом НОПОЈ, која ће бити од великог значаја за координирање дејства са осталим партизанским јединицама.

У то време била су заустављена офанзивна дејства оперативне групације генерала Бемеа у троуглу кога омеђују реке Дрина, Сава и Колубара. Стабилизован је „северни партизански одбрамбени фронт" на линији Маљен—Букови—Повлен, кога су држале снаге

Ваљевског и Подрињског (Мачванског) одреда, а делимично и Ужичког одреда. Иако је продирао и у Горњи Милановац, немачки окупатор није успео да у овом граду задржи своје снаге. Делови Таковског батаљона Чачанског одреда успешно су бранили прилазе слободној територији од правца Крагујевца и Тополе, али и са других. Истовремено, три батаљона Чачанског одреда блокирали су, заједно са осталим устаничким јединицама, немачки гарнизон у Краљеву.

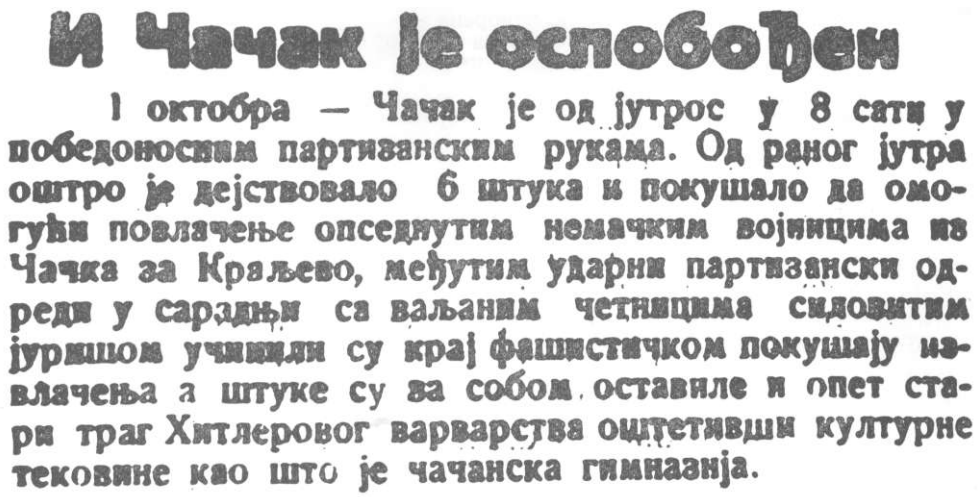

И Чачак је ослобођен

1 октобра — Чачак је од јутрос у 8 сати у победоносним партизанским рукама. Од раног јутра оштро је дејствовало 6 штука и покушало да омогући повлачење опседнутим немачким војницима из Чачка за Краљево, међутим ударни партизански одреди у сарадњи са ваљаним четницима сидовитим јуришом учинили су крај фашистичком покушају извлачења а штуке су за собом оставиле и опет стари траг Хитлеровог варварства оштетивши културне тековине као што је чачанска гимназија.

Новинска вест о ослобођењу Чачка

ЖИВОТ У СЛОБОДНОМ ЧАЧКУ

Првих дана октобра 1941. године Чачак је био више него узаврео град.

Пред партијском организацијом и Чачанским одредом нашли^ су се ванредно сложени задаци: требало је организовати живот у граду, јачати и омасовљавати јединице, упутити што пре — у духу наређења врховног команданта Јосипа Броза Тита — батаљоне у рејон Краљева, у коме је требало уништити немачки гарнизон, али и решавати проблеме који су искрсавали у односима са превртљивим и неверним савезницима — четницима.

По уласку у Чачак, штаб Чачанског одреда привремено **је сме**штен у кућу Зоре, мајке Бате Јанковића и Милке Јанковић — Минић.

Непрекидно су стизале информације о подвалама четника, који су спречавали разоружавање жандарма.

Увече 1. октобра, у Учитељском дому, састали су се партијски радници Раде Минић, Ратко Митровић, Момчило Вилимановић, Милорад Станишић и Бата Јанковић да би се договорили о начину организовања нормалног живота у граду и предузели енергичне мере откривања и кажњавања народних непријатеља — петоколонаша. Схваћено је, од самог почетка, да они могу да нанесу велику штету

напорима ослободилаца да се успоставе ред и мир, изабере народна власт и омогући нормално функционисање виталних установа.

У Чачку се нашао и генералштабнр1 мајор Радослав Тоурић, кога је Дража Михаиловић послао да оперативно обједини командовање свим четничким снагама у овом крају и буде главни преговарач са партизанским представницима. С њим је у град стигао и Михаиловићев демагошки и патетични проглас, у коме се, поред осталог, каже:

> „Нисам још имао намеру да силазим са горских висина. Али ваш лелек стигао је до мене... Створена је анархија. Ово стање више није могло да се трпи. Првог октобра у 7,45 часова наши борци донели су вам слободу, мир и безбедност.. ."[128]

Михаиловић је, очигледно, игнорисао стварног ослободиоца Чачка — партизанске борце, чија је бескомпромисна борба против окупатора, за њега, ништа друго до — „анархија".

Упркос таквом понашању четника, партизанска страна настојала је да се оствари сарадња у борби против Немаца. Постигнут је одговарајући споразум, па су већ 2. октобра образоване две команде места — партизанска и четничка. На челу прве био је Миленко Никшић, дотадашњи командант ЈБубићког партизанског батаљона, а друге — капетан I класе Богдан Марјановић. Седиште обе команде, које су у почетку деловале као заједничка, било је у згради до хотела „Русија". Страже су биле двојне — по један партизан и четник. Оне су постављане и код Војно-техничког завода, на мосту преко Западне Мораве, код магацина и других значајних објеката. Преду-

Миленко Никшић, командант Чачка

Душан Милосављевић, дредседник Градског НОО

Милан Бата Јаиковић

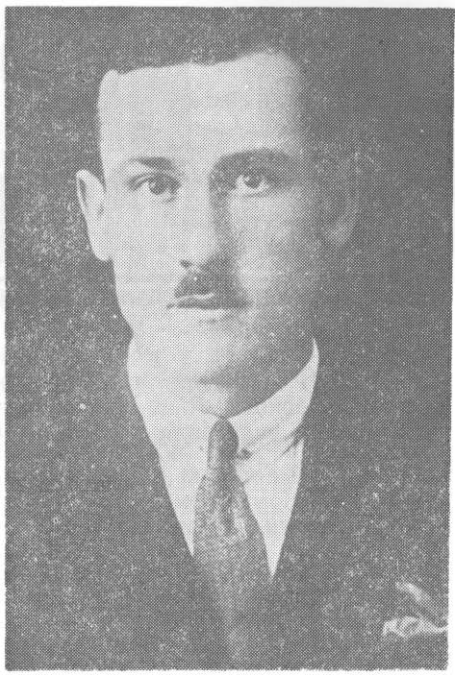

Сима Сарага

зете су мере да се обезбеде ред и мир у граду. Добошар је 2. октобра читао саопштење грађанима:

„Образована је Команда места Чачак. Команда се налази привремено у згради Градског поглаварства.

Нико нема право да лишава слободе без писменог одобрења Команде места, изузев за кривична дела утврђена на лицу места од стране патрола Одреда команде места.

Сва она лица која не припадају ни једној борачкој јединици Југословенеке војске или Партизанских одреда, а имају код себе оружје, имају да га предаду у Команди места до мрака.

Забрањујем самовољно луњање наоружаних лица кроз варош.

У Команди места заседаће Преки суд и сви случајеви самовоље биће истребљени из корена. Скрећем свакоме пажњу да је ратно стање и да нећу жалити да применим строге одредбе Војно-кривичног закона.. ."[129]

Наредбу су потписали Никшић и Марјановић.

Команда се бринула и о пословима који су из делокруга војске, али је преузела и власт.

Заједничка Команда места образовала је Комисију за борбу против пете колоне. Председник је био Милан Бата Јанковић, представник партизана, а његов заменик кафеџија Жика Вујичић, представник четника. Комисија је имала статус војног суда: утврђивала је кривице оних који су сарађивали са окупатором и изрицала пресуде. Међутим, одмах је дошло до неспоразума, јер су представници четника бранили слуге фашиста, истичући да су то „Срби и њихови људи". Спасли су, поред осталих, и Василија Диклића, командирз

НАРЕДБА
КОМАНДЕ МЕСТА

1) Наређује се поштовање личне и имовне безбедности у смислу постојећих закона. Лица која противно поступе биће сместа ухапшена и предата преком суду ради суђења по кратком поступку.

2) Нико не може бити лишен слободе нити разоружан без писменог налога Команде места. Команда места ће наређивати како хапшења тако и конфисковања имовине.

На основу потернице издате за појединим лицима која су пријављена ради службе непријатељским окупаторским властима пронађено лице биће одмах од надлежних органа лишено слободе и спроведено Команди места односно суду који је за та дела одређен.

3) Позивају се сопственици радњи да исте још у току дана отворе и продуже нормалан рад.

Новчани оптицај остаје као и до сада до даљег наређења.

Документ из октобра 1941.

Жандармеријске станице у Прељини, истакнутог непријатеља партизана, који је одмах ступио у четничке редове.

Имајући у виду овакве појаве, штаб Чачанског одреда формирао је већ 2. октобра Одељење за борбу против пете колоне, на чијем је челу био Бата Јанковић.

Припадници ове јединице били су: Миломир Иво Василић из Атенице, Гојко Вујовић из Граба, Добросав Павић из Катрге, Миливоје Јовановић из Катрге, Миле Павловић, Миленко Јовановић Попаја и Живорад Давидовић (командир партизанског затвора) из Чачка.

Образована је — за одржавање реда и борбу против издајника и народних непријатеља — и Градска милиција, јачине једне чете. Командант је био Раденко Мандић, радник и члан КПЈ из Виљуше, а политички комесар Сима Сарага, радник и члан КПЈ из Чачка. Обраћајући се милиционарима, одважним младим људима, комесар Чачанског одреда Ратко Митровић је нагласио:

— Ми морамо бити будни, јер имамо неискреног сарадника. Зато милиција треба да, поред одржавања јавног реда, делује и као служба безбедности и обавештајна служба, а да истовремено води рачуна да не да повода за сукобе са четницима.

Нарочито је нагласио:

— Народна милиција треба да буде ударна песница у **борби** против реакције.

И заиста, милиција је ово била у слободном Чачку.[130]

Тог 2. октобра започео је и упис грађана и омладине у партизане и четнике. Партизани су вршили упис у кафани „Пролеће" **и** кући Милана Петровића Сурџа у Палилулама, а четници у кафани „Драгачево". Уписани су добијали легитимације, а касније су носили и траке око руке: партизани црвене са натписом „Партизан", четници плаве са натписом „Четник".

Партијско руководство, непрекидно мобилно, и Команда места имали су превише послова.

Наредбом од 3. октобра уређени су односи у граду и на **подручју** два среза: љубићког и трнавског. У њој се каже:

> „Д) Наређује се поштовање личне и имовинске безбедности **у смислу** постојећих закона. Лица која противно поступе биће сместа **ухапшена** и предата преком суду ради суђења по кратком поступку.
>
> 2) Нико не може бити лишен слободе нити разоружан **без писменог** налога Команде места. Команда места ће наређивати **како хапшење** тако и конфисковање имовине.. ."[131]

Даље се каже да су издате потернице за лицима која **су служила** непријатељу, а сопственици радњи су позвани да продуже рад. Задржан је постојећи оптицај новца. Грађанима је наређено да очисте своја двориштa и улице испред њих. Слобода кретања кроз варош ограничена је на време од пет до 21,00 часова. Наређено је да радње буду отворене од седам до 12 и од 15 до 19 часова, а кафане од пет до 20,30 часова. Наглашено је, такође, да ће полицијску **службу** у граду вршити „страже при Команди места које ће имати **службену** ознаку".

Наредних дана обнародован је низ наредби. Карактеристична је она од 13. октобра, у којој се каже:

> „1) Казниће се С М Р Ћ У на лицу места свако оно лице, које **убудуће** у ма ком циљу на ослобођеној територији:
>
> а) кида жицу или квари телеграфско-телефонске линије,
>
> б) које квари железничке стројеве и објекте на њима,
>
> в) које стоји у ма каквој вези са непријатељем или му ма у чему помаже.
>
> 2) Позивају се сва лица код којих се налазе туђи радио апарати и туђа покретна имовина сваке врсте, да исте одмах, а најдаље у **року** од 2 дана по обнародовању ове наредбе, пријаве овој команди, **јер ће у** противном кривично одговарати".[132]

Најстрожије је забрањено присилно мобилисање људи и одузимање добара, односно оружја.

У Чачку су предузете мере да се грађани и јединице благовремено обавесте у случају да наиђу немачки авиони. На зградама Гимназије, Поште и Фабрике хартије, код споменика Танаску Рајићу на Љубићу и на неким другим местима постојале су осматрачнице са телефонима, ручним сиренама и сигналним барјачићима. Осматрачи су јављали Команди места наилазак авиона, после чега би главна сирена на Пошти упозоравала грађане да побегну у склоништа. У

новембру је ова служба усавршена: осматрачи су се телефонима јављали са више удаљенијих пунктова — Мрчајевци, Овчар Бања, Горњи Милановац...

Почела је да ради и Пошта, у којој је једино био затворен одељак за пакете. Њен комесар био је Милорад П. Грбовић Парто, а његови помоћници: Видо Поповић, Душан Ломпар, Дмитар Булајић и Мирко Лазовић, који су, у циљу безбедности поштанског саобраћаја и спречавања шпијунаже, цензурисали поштанске пошиљке и телефонске разговоре. Радило се у три смене, без застоја. Преко централе са 10 бројева обављани су важии и поверљиви разговори између штаба Чачанског одреда и Врховног штаба НОПОЈ у Ужицу.

Формиране су и партизанске радионице, чији је комесар био Михаило Златић, радник и члан КПЈ. Почео је да ради и парни млин.

Већ 5. октобра, после дужег прекида, успостављен је железнички саобраћај према Ужицу. Касније ће железнички саобраћај функцршнисати и према Горњем Милановцу и до испред Краљева. Командант Железничке станице у Чачку био је представник четника мајор Милован Т. Мојсиловић, родом из Мојсиња, а комесар Александар Кнежевић, радник и члан КПЈ из Чачка. Заменик комесара био је Душан Дуле Милосављевић, отправник возова и члан КПЈ, родом из Краљева. Успостављен је и Комесаријат Железничке станице да би се уепешније руководило железничким саобраћајем. Комесар је био Кнежевић. Он и Милосављевић су овде формирали и ћелију КПЈ. Станица је располагала са три путничка воза, који су свакодневно саобраћали у свим правцима на слободној територији. Превожени су борци и оружје, муниција и храна, али и путници. По дозволи Команде места, грађани су путовали у суседна места и градове. Постојале су и три дресине, један блиндирани и неколико теретних возова, који су коришћени по потреби, углавном у војне сврхе.

Нешто касније образована је, претежно од радника, Железничка партизанска чета. Командир је био Милија Симовић, инжењер и члан КПЈ, политички комесар Рацо Јововић, радник и члан КПЈ, а касиије је за заменика комесара дошао радник Милун Лапчевић. Припадници ове чете су чували виталне објекте — Колску радионицу и ложионицу у Љубићу, где су поправљани вагони и локомотиве. Уједно, њени борци су свакодневно обављали послове у радионицама и Железничкој станици у Љубићу.

Нешто дуже трајала је обнова Војно-техничког завода и Фабрике хартије.

У Војно-техничком заводу почеле су да раде радионице за поправку моторних и других возила, радио-станица и телефонских уређаја, амблема и петокраких звезда. Касније су израђиване и ручне бомбе, а било је и покушаја да се праве шлемоврг. Од радника је формиран вод везиста, који су поправљали телефонске линије и вршили поправке уређаја на терену. Већина радника, као и у другим радионицама, била је наоружана, па су, по потреби, укључивани и у Градску милицију. Управник радионица био је Добросав Милетић, радник и члан КПЈ из Чачка.

У Фабрици хартије успостављен је Комесаријат. Комесар је најпре био Сима Сарага, а потом Милован Токовић, радник и члан КПЈ из Чачка. Овде је израђивана новинска хартија, затим папири за паковање и писаћа хартија. По посебној рецептури, нешто касније, од папира су прављени и завоји за партизанске болнице, амбуланте и санитетске екипе у јединицама. Писаћом хартијом снабдевен је и Врхозни штаб НОПОЈ у Ужицу. У другој половини октобра пакован је и цигарет-папир, који је у табацима добијан из Бајине Баште. На пакетима цигарет-папира, уз петокраку, био је натпис „Партизакски монопол".

Партизанска Команда места у Чачку узела је из штампарије Славка Поповића и сина штампарску машину „шнел" и други материјал за штампање, па је све ово упућено Врховном штабу НОПОЈ у Ужицу.

Од 2. октобра трајале су припреме за образовање Градског народноослободилачког одбора. Ратко Митровић, Раде Минић, Момчило Вилимановић и Мирољуб Матијевић су најпре разговарали са Душаном Милосављевићем, кафеџијом, да се прихвати дужности председника. Сутрадан су слични разговори обављени и са кандидатима за одборнике. Увече, 4. октобра у кафани Десимира Василијевића одржана је партизанско-четничка конференција, на којој је Момчило Радосављевић објасиио зашто се ствара Градски народноослободилачки одбор. Посебно је нагласио да ће рад будућег одбора превасходно зависити од залагања одборника, па треба предложити најбоље људе. У име партизана, Ратко Митровић је за председника предложио кафеџију Душана Милосављевића. Мајор Радослав Ђурић је, у име четника, за председника предложио адвоката Димитрија Дикана Поповића.

Партизанска и четничка Команда места су 5. октобра, на основу ових консултација, именовале по десет одборника Градског народноослободилачког одбора. За председника је именован ДушанМилосављевић, а за потпредседника Дикан Поповић. Секретар је постао Момчило Вилимановић, студент и члан КПЈ из Чачка. Осим Милосављевића и Вилимановића, партизански представници у овом одбору постали су: Раде Миииић, обућарски радник и секретар Окружног комитета КПЈ, Илија Пешић, графички радник, Арсеније Ђендић, трговац и члан КПЈ, Драгослав Урошевић, учитељ, Радован Милинковић, поткивачки радник, Рајица Маринковић, радник и члан КПЈ, Војимир Павловић, кројачки радник, и Драгиша Вукић, обућарски радник и члан КПЈ. Представници четника били су: Милош Поповић, учитељ у пензији, Будимир Вујичић, трговац, Борисав Оцокољић, трговац, Рајко Богдановић, трговац, др Михаило Младеновић, лекар, Чедо Симовић, пензионер, Властимир Петрићевић, трговац, Димитрије Дикан Поповић, адвокат, Јарослав Павловић, трговац, и Драгутин Лазовић, адвокат, који је, нешто касније, заменио Поповића на дужности потпредседника.[133]

На првој седници Градског народноослободилачког одбора, који се у почетку називао „Радни одбор", 6. октобра, изабран је Извршни одбор. Именоване су и секције — по гранама делатности. Одборници су имали задужења по секцијама, уз помоћ службеника. Радиле су

следеће секције: грађевинска, судска, за финансије, привреду и исхрану, за социјално старање, избеглице и огрев. Градски НОО имао је око 20 службеника, углавном сарадника НОП-а. Дужности одборника биле су почасне. Плате службеницима су нешто смањене, јер се осећала несташица новца.

Седнице Градског НОО одржаване су готово сваки дан, јер је живот наметао такав темпо.

„Уопште, град је тих даиа живео у заносу обнове и стварања новог. Улицама града марширале су, певајући, партизанске јединице, радне бригаде и смене из занатских радионица. Свуда се виоре заставе са петокраком звездом.. ."[134]

Одбор је деловао на платформи „Све за фронт — све за победу!"

У његов делокруг спадало је све оно што је тражило решење у текућем животу града.

Живот се постепено нормализовао, захваљујући преданом раду Градског НОО, Команде места, партијских и скојевских руководстава, Градске милиције, комесаријата. Било је толико догађаја које је готово немогуће регистровати...

У Чачак је доведено 70 немачких војника, заробљених приликом ослобађања Горњег Милановца — цела 6. ландесшицен чета: Аустријанци рођени између 1907. и 1909. године, углавном радници, земљорадници и занатлије. До јуче надмени и самоуверени, скоро су нечујно пролазили градом под стражом и дисциплиновано радили на раскрчивању рушевина, копању склоништа, истовару и утовару на Железничкој станици.

На Великој пијаци готово непрекидно је трештала музика преко разгласне станице. Саопштаване су и вести са југословенског, совјетско-немачког и уопште светског ратишта. Милија Перуничић, командир чете у Драгачевском Ватаљону, описао је део те атмосфере:

„Увече одводим чету на Велики пијац — где слушам радио-вести из Москве... Микрофон је постављен, испред ког стоји Ратко Митровић, који излаже политичку ситуацију у свету... и износи поетигнуте резултате у тзв. Ужичкој републици. .. Слушање вести често ометају револуционарне песме радних екипа које се враћају са поправки и кречења станова, разношења огрева, хране — која је остављана на трг, затварајући све више круг. Долазе екипе кројачких, обућарских и опанчарских радионица, које раде са истакнутим паролама „Све за фронт". У екипама много другарица. После вести Радио-Москве, чу1у се локалне вести, из ко1их радне екипе виде резултате свога рада. Како се којој екипи прочита резултат, тако она почиње да певуши коју револуционарну песму. Тако, кад се вести завршише, све је већ гласно певало.. ."[135]

У Чачку је нормално радило више војних и цивилних установа: заједничка партизанско-четничка Команда места (мада су ово, у суштини, биле одвојене команде), Градски народноослободилачки одбор са секцијама, Одбор Народне кухиње, Пореска и Катастарска управа, Женека радна секција, Пошта, Добровољна ватрогасна чета, Градска милиција, Одбор за борбу против пете колоне, Одбор за избеглице, Бановинска болница и амбуланте, комесаријати...

Оживљене су све градске функције, што потврђују и подаци из Деловодног протокола Градског народноослободилачког одбора.

Проширене су неке војне установе и почело је разграничавање надлежности, посебно између Команде места и Градског НОО. Команда места се све више бавила војним, а Градски народноослободилачки одбор цивилним пословима. Партизанска Команда места је и кадровски ојачана. Постављен је у њој и заменик команданта — Ратко Луковић, студент и члан КПЈ из Рајца.

Око 15. октобра образован је и Одбор за заштиту народа, чији је председник био Лаза Лазић, дотадашњи заменик политичког комесара Чачанског одреда. У овај орган укључено је и комплетно Одељење за борбу против пете колоне. Специјално одабрана десетина комуниста и скојеваца овог одељења чистила је терен од петоколонаша, шпијуна, саботера, агената и шпекуланата. Будно је мотрено и на три Енглеза, који су се налазили у граду и састајали се са неким политички сумњивим људима. На читавој територији чачанског округа организована је обавештајна служба, коју су обављали истакнути припадници НОП-а. О свему што је било сумњиво извештавано је Одељење за борбу против пете колоне.

Градски народноослободилачки одбор деловао је у духу задатака који су као политика дефинисани и у чланку „Задаци Народно-ослободилачких одбора", публикованом у „Новостима" 18. октобра:

> „После ослобођења Чачка и организовања Народно-ослободилачког одбора, те нове градске унраве, пред Одбор, пред све нас, поставља се хитно решење многих животних питања. Окупатори су нашу имовину опљачкали и великим делом уништили, а борба са њима захтевала је често да наш народ уништава своју сопствену имовину, као што су то нпр. пресецање саобраћајних веза и остала саботажа. Пред Одбор се поставља велики, тежак и одговоран задатак: решење свих градских питања, у првом реду питање спасавања сиротиње од глади и зиме, од чега ће у многоме зависити и успех наше ослободилачке борбе... Нахранити гладне, огретати прозебле, осигурати кров над главом — то је нашречи задатак Одбора у садашњем тренутку... Задатак је тежак, али није нерешив. Ми имамо, мада много оштећену, држав!ну имовину; извршиће се реквирирање „Призада", електричне централе, секвестираће се стовариште дрва код касарне и на неким другим местима и дати сиротињи бесплатно, онима коти имају извесне приходе у пола цене, **а** богатима по пијачној цени.. ."[13в]

Ситуаци^у су отежавала бомбардовања града од стране немачких авиона. Тако је било, примера ради, 21. октобра, када је девет ,,штука" бацило на Чачак око 60 бомби, тешких од 100 до 500 килограма, а затим митраљирало југозападни део града. Погинуло је шест лица, срушено и оштећено више зграда. Верује се да би страдало и више људи да нису благовремено упозорени од службе за узбуњивање. Авиони **СУ** тада бомбардовали и воз који је из Ужица ишао према Чачку. У Пријевотзу је, том приликом, оштећена локомотива са неколико вагона. Погинули су, поред осталих, Живојин Павловић, члан КПЈ и истакнути културни и просветни радник из Шапца, и Небо^ша Малетић, адвокат из Сремске Митровице, иначе члан Главног одбора Народне сељачке странке.

У граду је понестајало хране. Посебна секција Градског НОО и Одбор Народне кухиње обратили су се становништву прогласом:

Зима иде као оштра сабља. Невоље се приближавају све ближе и ближе. Пун је Град невољних — без хране, без огрева и без топлог одела. Помози браћу своју Твоја помоћ донеће спас многим...

Са овим те Србине и Српкињо позивамо да својим прилогом у новцу и натури, преко Народне кухиње у Чачку помогнеш невољнима...

Не оклевај. Свако задоцњење донеће штете и теби и невољнима..."[137]

Апел је дао одређеке ефекте, јер су грађани знали да, помажући Одбор Народне кухиње, учвршћују и народну власт. Самим тим — служе фронту.

У граду су организовани и кеки скупови који су најдиректније били у служби јачања партизанских јединица. Такво је било и саветовање о санитетској служби, коме су присуствовали и др Гојко Николић, лекар Краљевачког одреда, и Бата Јанковић, инструктор Окружног комитета КПЈ. Санитетском особљу указано је на потребу пожртвованог лечења рањеника и оболелих, али и на њихов задатак у превентиви. Са четницима је одржано више скупова, на којима је разговор вођен о организовању позадине и раду народне власти. Инсистирано је да се поштују споразуми и омогући несметано ангажовање народноослободилачких одбора, у којима су четнички представници, изузев у Чачку, показивали знаке деморализације.

Уследили су драматични сукоби првих дана новембра, када су четници уперили своје оружје у партизане.

Тада је у Чачку проширен Градски народноослободилачки одбор, у који су, поред десет раније постављених партизанских одборника, ушли још и професор Милан Арсенијевић, домаћица Смиљана Пишчевић, радница Зора Сарага, судија Александар Хаџи-Поповић, професор Младен Јовашевић, кројачки радник Славко Пантелић, опанчарски радник Срећко Печенковић, адвокат Ђорђе Поповић, инжењер ЈБубомир Ивковић и железнички службеници Милан Јаковљевић и Веселин Туцовић. То је учињено 9. новембра.

Овог дана је увече у хотелу „Крен" прослављена 24. годишњица октобарске социјалистичке револуције у Русији. Каснило се два дана, јер је *гребало, претходно, одбити напад четника на град. После певања „Интернационале", говорили су: Радован Јовановић, заменик команданта Чачанског одреда, Раде Минић, секретар Окружног комитета КПЈ, Момчило Радосављевић, командант Чачанског одреда, и омладинци Вучко Милошевић и Радмила Ивковић. Упућени су поздравни телеграми црвеноармејцима, Стаљину, Централном комитету СКП(б), Централном комитету КПЈ и Врховном штабу НОПОЈ. Певао је хор партизана и партизанки из Љубићког батаљона.

Градски народноослободилачки одбор суочавао се са све већим финансијским тешкоћама. Због тога је 10. новембра расписао зајам. Грађанима се обратио штампаним позивом, у коме, поред осталог, пише:

„Народно-ослободилачком одбору града Чачка стављено је у дужност да збрине све породице, које у овом тешком времену немају средстава за живот. Долазе у обзир чачанска сиротиња, избегличка сиротиња, радници запослени и незапослени, породице заробљеника, инва-

лиди, чиновници и пензионери. Оваквих породица има око 2500 са око 7000 чланова. Да би се овим лицима пружила најнужнија помоћ за храну и огрев, потребно је око 2.500.000 динара, што за 4 зимска месеца износи 10 милиона динара.

Финансиска средства са којима располаже Народно-ослободилачки одбор су мала, а потребе за поменуту сврху врло су велике. После више покушаја да се овај проблем реши на неки други начин, показало се да је бескаматни добровољни зајам од стране имућних грађана тренутно једини излаз.

Народно-ослободилачки одбор, по наређењу Команде места и претходном саветовању са грађанима... позива све имућне грађане Чачка да у року од 24 часа изволе код Народно-ослободилачког одбора уписати овај зајам према својим имовинским могућностима.

Глад и њене последице могу бити кобне не само за гладне већ и за сите, па је у интересу свију да се овај позив правилно схвати.

Одбор апелује на савест и патриотско осећање имућних грађана да зајам одмах упишу, па тако и они допринесу Ослобођењу од гнусног окупатора с којим се већ месецима боре и ЖРТВУЈУ СВОЈЕ ЖИВОТЕ НАЈБОЉИ СИНОВИ СРПСКОГ НАРОДА. . ."[138]

Уписано је, наредних дана, 620.463,46 тадашњих динара.*

Градски народноослободилачки одбор секвестирао је Фабрику хартије и Парни млин Брушије и синова.

Одбор је, заједно са Командом места, и даље помагао Чачански одред. На овим пословима организоване су и жене. Оне су на конференцији, одржаној 14. новембра, постигле договор о начину збрињавања партизанских бораца, шивењу рубља, плетењу чарапа, џемпера, рукавица и других одевних предмета. Ужичка „Борба" је писала 20. новембра:

„Конференција је била добро посећена. А за рад се уписало преко 300 жена. Најављено је уписивање и других Чачанки које нису могле доћи на конференцију. Конференција је изабрала нарочити одбор који ће руководити овим патриотским послом. У одбор су ушле Смиљана Пишчевић, Анитда Алексић, Сибинка Топаловић, Мила Милосављевић, Душанка Богићевић, Станка Ћурчић, Живка Савић, Љубомирка Јанковић и друге родољупке града Чачка".[139]

Све снаге су тако мобилисане да раде на учвршћивању народне власти и помажу фронт. Да би се спречиле нежељене појаве, Команда места је почела да се бави пословима „цивилног" карактера. Она је, рецимо, још 10. новембра наредила да се сви они који су напустили град — одмах врате, а „сопственици свих трговачких и занатлијских радњи, као и других локала да одмах отворе своје радње и радионице". Преко ове команде штаб Чачанског одреда поставио је Александра Кнежевића, радника и члана КПЈ, за комесара целокупног железничког саобраћаја на ослобођеној територији не само чачанског округа. О томе су извештене железничке станице у Горњем Милановцу, Ужицу, Чачку, Љубићу и Пожеги. За комесара Електричне централе постављен је Војимир Павловић, члан КПЈ. Пошто за ову централу није било горива, професор Милан Арсенијевић, одборник Градског народноослободилачког одбора, стављао је у бензин из Брђана и Јеминске стене извесне хемикалије, па је тако добијена течност која је замењивала петролеј за осветљење.

* По прорачуну с почетка 1981. године 925.878 динара.

Ова течност продавана је грађанима, а од добијених средстава куповано је гориво за Електричну централу.

Преко Команде места грађанима Чачка се обратио штаб Чачанског одреда, позивајући их да ступе у посадне јединице. Тако су код Соколског дома 9. новембра образоване две посадне чете од омладинаца и омладинки. Њихови припадници су нормално обављали свакодневне послове, али су били наоружани и спремни да ступе у акцију у случају напада на град. Командант „пасивне одбране града" био је Владо Томановић, судија и члан КПЈ. Због учесталих напада непријатељских авиона, у граду је 16. новембра почело копање ровова и других заклона од ваздушних напада. Пет дана касније Градски народноослободилачки одбор тражио је од Команде места да се формира противваздушна одбрана. Захтев је подстакло често бомбардовање града, а 19. новембра је немачки авион типа „бреге" на четири места бацио свежњеве бомби, па је погинуло пет и рањено 12 грађана.

Команда места настојала је да непрекидно мобилише нове борце у јединице и да одржава ред и мир у граду, али и околним селима. Тесно је сарађивала са командама позадине у љубићком и трнавском срезу. Предузимала је мере да се штити народна имовина, па и културно-историјски споменици. Она је 18. новембра поставила и комесара манастирских имања у Овчарско-кабларској клисури. Ова дужност поверена је Душану Срђићу — Гавриловићу, шоферу и члану КПЈ из Рожаца:

„Да се не би разносила и упропашћивала имовина манастира „Благовештења", „Никоља" и „Јовања" и у циљу да се иста заштити

Народни херој Димитрије Писковић

Народни херој Владо Томановић

ПОСТАВЉА СЕ

за КОМЕСАРА целокупних манастирских имања манастира „Благовештења", „Никоља" и „Јованја" друг — партизан СРЂИЋ ДУШАН, шофер из села Рожаца. Предајом овог постављења именовани се партизан уводи у своју дужност, с тим да се ово постављење има показати старешинама напред назначених манастира и да исти узму на знање ово постављење, уз стављање својих потписа на овом акту.

Друг Комесар мора строго водити рачуна о целокупном манастирском имању поверених му манастира, а нарочито о њиховим издацима и приходима, и о истом водити за то устројене књиге.

За све неправилности у вршењу своје дужности именовани је лично одговоран Команди Места у Чачку.

Упућују се све власти да именованом другу — партизану не чине никакве сметње у вршењу његове дужности, већ у случају потребе да му се нађу у помоћи. . ."[140]

Документ је потписао помоћник команданта Команде места Ђорђе Миловановић, командант Трнавског батаљона.

Уз све друге послове, дакле — Команда места настојала је да се сачува имовина старих манастира, али и ови културно-историјски споменици.

У СЛОБОДНОМ ДРАГАЧЕВУ

Уласком устаничких јединица у Гучу 7. септембра, читаво Драгачево било је ослобођено.

У Гучи су већ 9. септембра образоване две команде места — партизанска и четничка. На челу партизанске био је Радомир Раде Прелић, чиновник и члан КПЈ из Гуче, а четничке — Драгољуб Недељковић, резервни капетан из Вирова.

При партизанској Команди места била је Посадна чета, у коју су најпре били укључени борци из Гуче и околине, а потом и делови Вировске резервне чете. Командир је био Мијаило Протић, пекарски радник из Гуче, а политички комесар Станоје Пантелић — Цане Жицар, телефониста поште у Гучи, члан КПЈ, родом из Дучаловића. Чета је обезбеђивала нормалан рад Команде места, осталих установа и НОО. Овде је радила и народна кухиња за сиромашне, изгнане Словенце, борце Посадне чете и партијске активисте са терена. Комесар кухиње био је Јоксим Чворовић, партизан из Доње Краварице. Одбором словеначке колоније руководио је др Тоне Корен. Образовани су сабирни магацини за животне намирнице.

Наредбама Команде места регулисан је начин рада радионица, дућана и кафана.

У саставу Команде места деловао је Агитпроп са техником Среског поверенства КПЈ, које је било у жижи свеукупне активности у организационо-политичком смислу. Осим радио-вести, летака, прогласа и других материјала, издаван је на шапирографу лист „Вести", са информацијама о борбама широм земље, посебно у западној Србији. Растуран је, касније, и лист „Новости", орган штаба Чачанског одреда, па ужичка „Борба". Руководилац Агитационо-пропагандног одељења био је Ђорђе Ђорђевић, правник и члан КПЈ из Гуче.

У то време народноослободилачки одбори, изабрани у свим општинама (изузев у дљинској) и неким селима, постали су легитимни органи народне револуционарне власти. Да би се обезбедило координирање њиховог рада, Среско поверенство КПЈ и среска Команда места су одлучили да се образује и Сремски народноослободилачки одбор. После преговора с четницима, ово је учињено 26. септембра. За председника је изабран Младен Прелић из Гуче, за потпредседника Светислав Недовић из Ртара, а за одборнике: Милић Бугарчић из Гуче, Богосав Броћић из Гуче, Милан Броћић из Гуче, Станоје Пантелић — Цане Жицар из Гуче, Борисав Ивановић из Гуче, Раденко Броћић из Гуче, Јеремија Јечменић из Губереваца, Петар Ђуретић из Гуче, Гвозден Костић из Ртију, Драгиша Голубовић из Лопаша и Љубивоје Пајовић из Каоне. После дужих погађања, четници су у овај одбор изабрали своје представнике: Радојицу Ћировића, полицијског писара, Властимира Рајића, Арона Радосављевића и неке друге људе из Гуче и околине. Одлучујућу улогу у Среском народноослободилачком одбору имали су комунисти. Он није био само политичко представништво народне власти, већ је своје деловање проширио и на снабдевање војске храном, обућом, одећом, али и оружјем. Заједно са среском Командом места, регулисао је снабдевање грађана индустријским производима (шећер, петролеј, со). Вршио је реквизицију индустријске робе и животних намирница које су крили богатији трговци. У посебан фонд убирана су средства добијена кажњавањем оних који нису поштовали и извршавали наредбе народне власти.

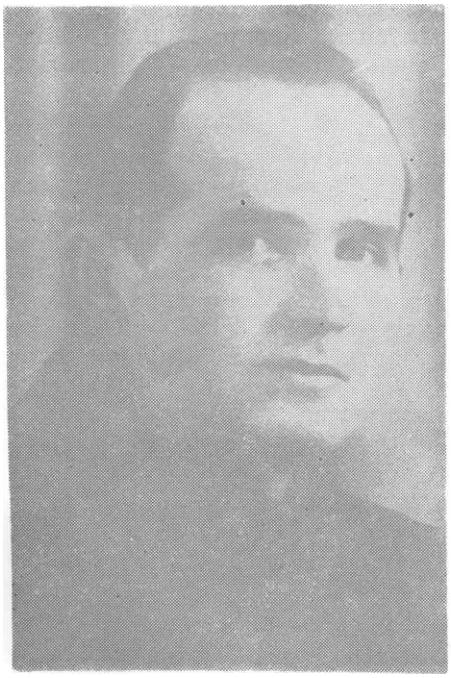

Раде **Прелић,** командант **Гуче**

Младен Прелић, **председник Среског НОО**

И у условима када се све већи број комуниста налазио у четама Драгачевског партизанског батаљона, Среско поверенство КПЈ ефикасно је деловало у организовању позадинских органа и установа. Његови чланови су непрекидно били на терену, усмеравали активност ћелија КПЈ и НОО, сузбијали непријатељску пропаганду, супростављали се четничкој политици „чекања погоднијег момента за устанак", мобилисали нове борце у јединице. Овом партијском руководству много је помагао Бата Јанковић, инструктор Окружног комитета КПЈ.

Среско поверенство КПЈ је, у мери која је била могућа, пратило борбена дејства Драгачевског партизанског батаљона. На неке његове састанке долазио је из батаљоиа и Војо Кубуровић, партијски руководилац.

После ослобођења Гуче настао је полет и у раду драгачевске омладине. Она је, од 26. октобра, окупљена у Српски народноослободилачки омладински савез, на чијем челу је био Раденко Броћић, секретар Среског комитета СКОЈ-а. Међу активистима запажена је и женска омладина, посебно у Гучи, која је помагала у раду кухиње, а у свим насељима у плетењу чарапа и џемпера, рукавица и шалова за борце. Одржаване су и културне приредбе и посете рањеницима у болницама, посебно у Гучи. Забележен је и покушај прославе 24. годишњице октобарске социјалистичке револуције. У Гучи су издаване зидне новине, а скојевци из Агитпропа су на улазу у Команду места поставили велику карикатуру: браћа Милосав и Ранисав Јањић су нацртали Трећи рајх у виду помахниталог бика, кога Стаљин боде мачем, док Американац, представљен као Ујка Сам, и Енглез у лику Џона Була, припремају и оштре ново сечиво.[141]

Живот у слободном Драгачеву, све до последњих дана новембра, нормално је текао: организоване су свадбе, сабори и игранке, поред осталог.

БУРНО ВРЕМЕ СЛОБОДЕ У ТАКОВСКОМ СРЕЗУ

Горњи Милановац је ослобођен 28. септембра.

Већ сутрадан се живот у граду почео нормализовати. Образоване су две команде места — партизанска и четничка. На челу партизанске био је Богдан Оклобџија, члан КПЈ из Београда, а четничке — капетан I класе Петар Михаиловић.

Образован је и Градски народноослободилачки одбор, са десет партизанских и четничких представника. Председник Одбора био је партизан Петар Јевтовић, банкарски чиновник, а одборници: Периша Минић, књижар, Милован Миловановић, металски радник, Риста Стефановић, банкарски чиновник, Драгиша Топаловић, ковач, и Драгомир Дражевић, абаџијски радник. Представници четника: Грујица Маринковић, судски чиновник (потпредседник), Јован Трифуновић, банкарски чиновник, Павле Сретеновић, порески чиновник, и Тихомир Милановић, абаџија. Када су, 16. иовембра, из овог одбора избачени четници, у њега су ушла још четири партизана: Павле Петровић, опанчар, Милун Дамјановић, опанчар, Петар Поповић, службеник, и Лазар Ђорђевић, болничар.[142]

Главни задатак овог одбора био је снабдевање бораца и становништва, уз одржавање реда и мира. Он је донео низ одлука, међу којима и о ценама намирница и других потрошних добара да шпекуланти и црноберзијанци не би користили несташице. На пијаци је укинуто плаћање пијачарине. Заједно са Командом места, Градски НОО обезбеђивао је да нормално раде дућани, занатлијске радионице и кафане.

Таковски срез налазио се на граници слободне партизанске територије. Отуда су и дани слободе овде били бурни. Немци су, у току октобра, више пута упадали на ово подручје. Жестоки су, почетком и крајем новембра, били и судари са четницима. ..

У таквим околностима сложени су били задаци Таковског партизанеког батаљона, команде места у Горњем Милановцу, градског, односно општинских и сеоских народноослободилачких одбора. У њиховом извршавању предњачили су комунисти и екојевци.

Овде је поново формиран Сремски комитет КПЈ. Секретар је био Раде Кушић, приватни намештеник из Београда, а чланови: Милић Лукић, земљорадник из Леушића, Радисав Недељковић, земљорадник из Леушића, Бећир Вешовић, чиновник из Горњег Милановца, Владимир Миша Лазић, студент из Горњег Милановца, и Риста Стефановић, банкарски службеник из Београда, који је као стари члан КПЈ избегао у Горњи Милановац. Стефановић се у овом комитету кратко задржао, па је отишао на нову дужност у слободно Ужице. Нешто касније у овај комитет ушао је и Јоеиф Алма Алмозлино, студент из Београда, комесар за народно здравље у граду. Састанцима Сремског комитета КПЈ присуствовао је често и Мића Ђилас, политички комесар Таковског батаљона. Он је организовао и поеебне скупове комуниста. Један је у милановачком градском парку одржан 1. октобра: комесар Ђилас је указао на изузетно одговорне обавезе комуниста у партизанским јединицама и установама.

У Горњем Милановцу и свим селима, активност комуниста, скојеваца и одборника била је усмерена ка пружању помоћи партизанским четама. У том циљу су у Горњем Милановцу 2. октобра образоване обућарско-кројачка радионица, радионица за израду рубља и металска радионица за поправку моторних возила. У њима је окупљен велики број занатлија. Радионице су после 15. октобра пресељене у Луњевицу, где су се налазили и магацини.

Да би обезбедила виталне објекте у граду, одржавала ред и мир, партизанска Команда места је, почетком октобра, формирала и Градску милицију, којом је командовао Драган Топаловић, подофицир БЈВ из Прељине.

Сремски комитет СКОЈ-а настојао је да непрекидно под девизом „Сви на фронт — Све за фронт!" ангажује што више омладине, која је са одушевљењем прихватала сваки задатак. Основан је, 26. октобра, и Српски народноослободилачки омладински савез „са циљем активизације свих омладинских снага у борби за ослобођење Србије". Тим поводом је 26. октобра издат проглас, у коме се, поред осталог, истиче:

„Омладино одмах се угшсуј у свој савез! Нека нема омладинца-ке који није члан Српског народно-ослободилачког-омладинског савеза. Омладино твоја лозинка нека буде: СВЕ ЗА ФРОНТ".[143]

На челу СНОС-а био је Владимир Миша Лазић, еекретар Среског комитета СКОЈ-а из Горњег Милановца.

У акцијама прикупљања помоћи за НОП ангажовале су се и жене. Луна Коен, Лепа Лазић, Ина Кушић и неке друге активисткиње из Горњег Милановца одржале су низ зборова по селима (Бело Поље, Луњевица, Доња Врбава и нека друга), на којима су женама говориле „о политичкој ситуацији и потреби пружања помоћи борцима на фронту", записано је у хронологији „Чачански крај у НОБ". И, наравно, жене су и у овим насељима нештедимице радиле на прикупљању, плетењу и шивењу одевних предмета за партизанске борце. Ово је посебно дошло до изражаја у време организовања акције „Недеља — Све за фронт" од 3. до 9. новембра.

Бурни догађаји првих новембарских дана онемогућили су да Сремски комитет КПЈ и устаничко руководство објаве више бројева листа „Реч народа". У првом, јединому броју, који је штампан 1. октобра, у заглављу је писало: „Смрт фашизму — Слобода народу. Ко се не бори за слободу није је ни заслужан. Народни издајица гори је од непријатеља". У програмском тексту „Ко смо ми" говори се о устанку у овом делу Србије, а потом каже:

„Данас се у нашем срезу налази већ хиљаду партизана сврстаних у један бојни ред, ред који се неће лако заљуљати ма какав непријатељ био. Неће се заљуљати. јер међу њима нема издајника и плаћених генерала, неће се заљуљати, јер они знају да су ослободили овај срез од душмана. А шта је њихов даљи задатак? Очувати ослобођено и даље гонити непријатеља све док и последњи не буде уништен. И даље биће прави народни војник — партизан који не зна за страх, који главу даје — слободу не даје. Стога ће партизани продужити и даље да буде свој народ, док сви не буду сврстани у један ред. Ни један прави Србин не сме остати ван заставе слободе. То ми желимо, то је наш задатак. Сложити све Србе у борби против немачког фашизма и свих издајника нашег народа. Уништити непријатеља и издајника у корену — то хоће и желе сви партизани.. ,"[144]

На овој платформи мобилисане су све напредне снаге у таковском срезу.

ДЕЛОВАЊЕ КПЈ У ЧАЧАНСКОМ ОДРЕДУ И ОСЛОБОЂЕНОМ ОКРУГУ

Када су образоване прве чете Чачанског одреда, одмах или нешто касније, добиле су политичке комесаре, а неке и заменике политичких комесара, који су били партијски руководиоци.

Комесари и заменици комесара су, заједно са командирима, борбене поруке Партије преносили на све борце, а комунисте усмеравали да личним примером показују како се треба борити за слободу. Пред значајне диверзантске акције, заседе и препаде, комунисти су упознавани са значајем борбе и успеха, подстичући их да ово преносе и на скојевце, односно све борце.

Након образовања батаљона, партијски рад у Чачанском одреду био је нешто другачије постављен. Батаљони на окупу имали су своја партијска руководства (Драгачевски, Трнавски, Таковски), са партијским ћелијама у свакој чети, у којој је било најмање три члана КПЈ. У четама Љубићког батаљона и осталим четама које су самостално дејствовале (Прва драгачевска, Четврта таковска — Рудничка и неке друге) партијски рад је углавном усмераван у тим јединицама, без чвршће везе са командама батаљона. Чете и батаљоне су посећивали чланови Окружног и среских комитета КПЈ.

Комесари и заменици комесара постављани су из редова искусних партијских радника, доказаних револуционара, неустрашивих бораца, непоколебљиво уверених у снагу Партије, у потребу борбе за слободу, у победу која захтева и жртве. Они су у предасима између борби и покрета, на маршевима и у бивацима — логорима организовали теоријске и скојевске, односно војничке еастанке, на којима су читане радио-вести, леци и прогласи, затим напредна литература. Прорађиван је историјат СКП(б) и нашег револуционарног радничког покрета. Читана је и партизанска штампа: „Реч народа" из Горњег Милановца, „Вести" из Гуче, „Новости" из Чачка, „Вести" из Ужица и ужичка „Борба". Непрекидно је оцењиван рад свих комуниста и скојеваца, анализирано је њихово понашање у борбама, истицани су примери храбрости појединих бораца и мањих јединица. Политички рад је преношен и у народ, у местима где су се јединице налазиле.

Партијско-политички рад у јединицама био је веома добро организован. Њим је приликом опсаде Краљева лично руководио Ратко Митровић, политички комесар Чачанског одреда.

Готово истоветно деловале су и скојевске организације и руководства, из којих су најхрабрији, најодлучнији и политички најизграђенији борци примани у чланство КПЈ.

Иако се велики број комуниста и скојеваца налазио у партизанским јединицама, партијско-политичка активност на елободној територији, нарочито од средине септембра и посебно на ослобођеној територији, непрекидно је добијала у ширини. Формиране су нове партијске ћелије и скојевски активи, примани су нови чланови и у Чачанском одреду и у позадини.

Један број чланова Окружног комитета КПЈ је у слободном Чачку од 1. октобра практично непрекидно заседао, али и стизао у све установе и јединице. И у Градском народноослободилачком одбору, и у Команди места, и у комесаријатима, и у јединицама обезбеђења, и у разним службама и установама — чланови Окружног и Месног комитета КПЈ имали су одлучујући утицај и улогу. Задаци су им били обимни и захтевали потпуно ангажовање. Развијена је и снажна агитационо-пропагандна делатност. До пуног изражаја долазили су партијност и пожртвовање Милорада Станишића, Ника Павића, Радмиле Ивковић и других у Агитпропу, смештеном у Ћирковића кући. Ова полетна екипа располагала је писаћим машинама, шапирографом, пресом за умножавање пропагандних материјала, радио-апаратима. Умножавани су и штампани леци, прогласи, борбене пароле и покличи. У штампарији Стевана Матића објављиван је

лист „Н°в°сти", као орган штаба Чачанског одреда. Штампане су и три главе Историје СКП(б). Пропагандни материјали одашиљани су у јединице, али и у руководства, ћелије КПЈ и активе СКОЈ-а широм чачанског округа.

У првом од укупно пет објављених бројева листа „Новости" налази се проглас штаба Чачанског одреда, под називом „Српски народе", у коме се даје пресек дотадашњег развоја устанка и партизанског покрета, не само у чачанском крају, већ и у читавој земљи. Потом се посебно истиче:

„Другови партизани,

Ви сте до сада доказали да сте спремни да по најгорем времену, често и без довол»но хране и одела, у најтежим часовима будете чврсти и јаки. Ви сте својим радом, својим моралом задобили љубав читавог нашег народа. Вашом храброшћу и јунаштвом, духом који у вама бије, ви сте показали целом свету да ће под нашим ударцима прснути тешки оков кога нам наметнуше издајници. Прошли сте кроз кишу куршума и граната, али нисте клонули духом, већ сте ишли напред! Покажите и данас своју спремност, чврстину и одлучност! Зарекните се да нећете стати на пола пута, већ да ћете ићи до краја! Не штедите ваше животе данас још више него раније, до уништења и последњег фашистичког бандита, до последњег народног издајице. Дигнимо, другови, главу горе, и покажимо да у нама живи дух слободе, да у нама живи успомена палих другова, и истрајмо у овој борби до њенога завршетка, до наше победе.. ."[145]

Упућен је и проглас женама, посебно скојевкама, под називом „Другарице, помозимо својим друговима", у коме се, поред осталог, каже:

„Другарице, свест о дужности и љубави према слободи не дозвољава нам да само посматрамо догађаје који се око нас збивају. Будућноет ће бити наша само онда, ако сви заједнички будемо учествовали у борби коју су започели и кују, воде наши другови! Не дозволимо да нас прегазе догађаји и да се једнога дана застидимо због своје неактивности пред величином времена које долази! Схватимо правилно данашњицу. Наша је борба велика — а исход њен је — победа".[146]

И заиста, на овој платформи, предвођене комунистима, окупљале су се жене Чачка и читавог чачанског краја непрекидно, у акцијама, доказујући свој антифашистички став. Снажне, инспиративне поруке Партије, уграђене у прогласе и програмске текстове у партизанској штампи, подстицале су на нова прегнућа комунисте и све родољубе.

У „Новостима" су жигосани петоколонаши и саботери, против којих су се борили и народни судови. Непрекидно је истицано да у третирању издајника милост значи издају.

Снажна политичко-пропагандна активност преносила се из Чачка у већину насеља чачанског краја. У Окружном комитету КПЈ често су одржавана саветовања са секретарима среских партијских руководстава ради упознавања са директивама које треба преносити у народ. Установљени су контакти и преко курира, а коришћене су и телефонске везе. Сресни комитети су усмеравали активност партијских ћелија, све масовнијих. Уз организовање живота у позадини,

свеукупна пропагандно-политичка активност имала је још два основна опредељења: тумачење народу значаја ослободилачке борбе и мобилисање свих снага за снажење јединица Чачанског одреда. Жива, плодоносна и усмеравајућа политичка активност најнепосредније се преносила у села трнавског и љубићког среза преко партијских активиста, команди позадине, партијских и скојевских упоришта и организација, народноослободилачких одбора и сеоских стража, ударних омладинских оружаних и радних десетина и група. По селима су организовани састанци, конференције, зборови грађана, посела, касније и прела. Глас Партије допирао је до срца народа, распламсавао у родољубима полет слободарских заноса. Уједно, у борбу су позивани сви, без обзира на политичка опредељења, па је постепено крахирала четничка тактика „још није време за борбу". Успеси партизанских снага доприносили су да се на делу докажу тврдње комуниста да је могуће наносити поразе далеко надмоћнијим и боље наоружаним немачким јединицама.

Окружни и Месни комитет КПЈ у Чачку, среска партијска руководства, скојевски комитети, сви активисти деловали су на платформи СВИ ПА ФРОНТ, али и СВЕ ЗА ФРОНТ! Чачак је у време од 1. октобра до пред крај новембра био један од најснажнијих устаничких центара, управо захваљујући снази Партије. Бунтовна Трнава, слободарски ЈБубић, устаничко Таково и ратничко Драгачево живели су у то време животом борбе, пожртвовања, храбрости, које нису поколебали ни упади Немаца на слободну територију, ни издајство четника.

У којој мери је био широк политички рад, показале су и оцене на Окружној партијској конференцији, 23. новембра, у Чачку. Деловање Окружног комитета и среских партијских руководстава није више било окренуто само ка мобилизацији бораца за јединице и објашњавању народу циљева партизанске народноослободилачке борбе, већ и планирању (са војним руководствима) оружаних акција ширих размера, али и ка стварању услова за нормалан живот на слободној територији, уз ангажовање на њеној одбрани, на сузбијању саботера, петоколонаша и издајника, на разобличавању издајничких ставова четника Косте Пећанца и Драже Михаиловића. У суштини, на платформи борбе окупљани су сви родољуби и антифашисти. У партизанским јединицама и командама, у комесаријатима и народноослободилачким одборима, у војним и цивилним установама комунисти су доказивали своје пожртвовање и револуционарност.

После сузбијања четника, почетком новембра, почеле су припреме за Окружну партијску конференцију. Тим поводом је 12. новембра Окружни комитет КПЈ доставио циркуларно писмо свим среским партијским руководствима и сеоским партијским јединицама, у коме се каже:

> „Развитак народноослабодилачког устанка и активно учешће сељачких маса намеће пред нас велике нове задаће које имају врло велики значај за даље ширење устанка и успешно настављање борбе против окупатора и њихових домаћих слугу агената.

Народни херој Јелена Ћетковић

Мирољуб Матијевић

Због евега тога намеће се потреба сазивања Окружне конференције на којој ће се претресати сав доеадашњи рад, пропусти и грешке, и на основу новонастале ситуације и нових услова поставиће се нове задаће.

У вези с тиме Окружни комитет ставља у дужност свакој јединици да изврши свастрану припрему за ову конференцију...

Сва среска руководства као и сеоске партијске јединице и повереништва морају одржати ванредне састанке на којима ће се претресати сав досадашњи рад...

После спроведене дискуоије по свим... питањима поставите и задаће за будући рад које ће ваш делегат изнети на конференцији.. ."[147]

И заиста, тако су и трајале припреме, које су обухватиле и чланове КПЈ у батаљонима и четама Чачанског одреда.

Окружна партијска конференција одржана је 23. новембра у Учитељском дому у Чачку, у присуству представника виших партијских руководстава — Ива Лоле Рибара, Спасеније Бабовић, Светислава Стефановића Ћећа и организационог секретара ЦК СКОЈ-а Милана Радосављевића Абаза, родом из Чачка. Извршена је свестрана анализа организације устанка, формирања и развитка Чачанског одреда, као и акција које је ова јединица извела. Разматрана је и војно-политичка ситуација, са посебним освртом на однос према четништву Драже Михаиловића. Дата је повољна оцена функционисања народноослободилачких одбора и службе безбедности. Изабран је и нови Окружни комитет КПЈ, у коју су ушли: Раде Минић, обућарски радник из Чачка, Франц Соломон, рударски радник из Трбовља и члан ЦК КПЈ, Момчило Вилимановић, студент из Чачка,

Јелена Ћ.етковић, кројачки радник из Цетиња, Милица Вучетић Трепуша, учитељица из Трнаве, Милорад Станишић, студент из Чачка, Лаза Лазић, металски радник из Чачка, Александар Ацо Савић, земљорадник из Трбушана, Божидар Томић, радник из Пријевора, Ратко Шибинац, земљорадник из Дучаловића, Миодраг Савић, радник из Вапе, и Милић Лукић, земљорадник из Леушића.

Конференција је настављена и сутрадан предавањем о раду ћелија КПЈ и народноослободилачких одбора у условима илегалности.[148]

Значајна је појединост да у нови Окружни комитет КПЈ, на чијем је челу био Раде Минић, није ушао ни један члан штаба Чачанског одреда, ни команди батаљона и чета. Рачунало се, дакле, на појачано ангажовање партијског руководства у позадини, док је партијски рад у Чачанском одреду препуштен партијским руководствима у батаљонима. Изузетак је, донекле, Александар Савић, који је био заменик политичког комесара Чачанског одреда. Међутим, Одред тада и није био на окупу, већ по разним секторима, па је Савић из Чачка, из Окружног комитета КПЈ, контактирао са партијским руководиоцима јединица.

ОРГАНИЗАЦИЈЕ МЛАДИХ

У јединицама Чачанског одреда најбројнији су били млади људи. Међу њима и скојевци — најборбенији и најодлучнији.

Скојевску организацију чачанског округа усмеравао је ОК

Народни херој Душан Јечменић

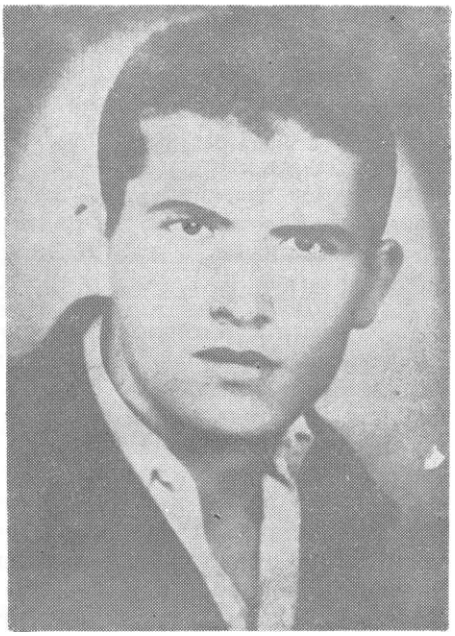

Народни херој Бранислав Обрадовић Џамбо

СКОЈ-а. По срезовима — сресни комитети. У батаљонима — батаљонска руководства.

Омладина је свој револуционарни занос потврђивала у окршајима против окупатора, у организовању народне револуционарне власти, у сакупљању оружја и друге војне опреме, хране, одеће и обуће за потребе фронта. Ово је наглашено, после свестране анализе развоја устанка и улоге омладине у њему, и на Окружној конференцији СКОЈ-а, која је у Чачку одржана 15. октобра, а за секретара изабран Мирољуб Матијевић, студент и члан КПЈ из Чачка.

И у позадини млади су имали доста задатака: у агитпроп одељењима, у партизанским радионицама, у командама позадине, у Одељењу за борбу против пете колоне, у народноослободилачким одборима, у обради земље бораца у четама, у обавештајном раду. Пожртвовани, смели, пуни младалачког ентузијазма, млади радници, средњошколци, студенти и земљорадници први су стизали да помогну борцима у диверзијама и препадима на окупаторске и жандармеријске патроле и веће јединице, агитовали су и позивали народ на зборове и конференције, ширили прогласе и летке, разносили партизанску штампу, пратили партијске и војне руководиоце.

На слободној територији организовали су омладинске групе, потом чете и радне бригаде.

Омладинска радна чета формирана је у Чачку. Млади су је лазивали „Омладински батаљон". Подељени у водове и одељења, предвођени скојевцима, они су прикупљали оружје, чауре од муниције и стару хартију (као сировина коришћена је у Фабрици хартије), зршили утовар и истовар на Железничкој станици, обезбеђивали комесаријате, разносили храну до партизанских радионица, помагали у санитетској служби. Један број младих Чачана је са радницима Војно-техничког завода израђивао петокраке звезде, други су се специјализовали за пуњење флаша бензином — за борбу против тенкова. Командир Омладинске чете био је учитељ Ненад Митровић, његов заменик студент Драгобрат Ајдачић, а комесар Мирослав Димитријевић. Стизали су да рашчишћавају рушевине после бомбардовања, израђивали су траке са натписом „Партизан" и мале државне заставице, које су испод петокраке на капи носили партизански борци.

У оквиру Омладинске чете постојао је и посебан вод Словенаца. У њега су окупљени изгнаници из Словеније, омладинци и омладинке, који су са посебним одушевљењем радили за потребе фронта и народне власти. Касније, неки од њих су се укључили у Словеначку партизанску чету „Иван Цанкар" у Ужицу.[149]

Пре Омладинске чете у Чачку, у Доњој Горевници, негде половином септембра, Мирослав Вуковић пренео је директиву Сресног комитета СКОЈ-а за срез љубићки о образовању Омладинске радне бригаде. Омладинци су са одушевљењем прихватили овај позив, па је бригада формирана. За команданта је изабран Славко Јевтовић, земљорадник и члан СКОЈ-а, за политичког делегата Војислав Лукић, земљорадник и члан СКОЈ-а, а за секретара Мирко Ђорђевић, гимназијалац и члан СКОЈ-а. У руководству је била и омладинка Викторија Јанковић, која је политички деловала међу девојкама.

Бригада је радила на имањима бораца који су се ,налазили у јединицама. Вадила је и муницију која је у време априлског слома бачена у Западну Мораву од стране војника БЈВ. Постојала је до краја новембра.

Да би што више младих било ангажовано на позадинским задацима, скојевска организација чачанског округа припремила је образовање Српског народноослободилачког омладинског савеза. О томе су млади по срезовима обавештени преко прогласа, објављеног 26. октобра. Упис је у срезу драгачевском вршио Раденко Броћић, у таковском Владимир Миша Лазић, у трнавском Владимир Јањић, а у љубићком Мирослав Вуковић.

Већ сутрадан, 27. октобра, основан је и Окружни одбор СНОС-а. У сачуваном програму — позиву за овај скуп омладина је позвана на митинг, а потом следи истицање циљева организације:

> „Другови омладинци и омладинке,
> Дошао је час када сви ми млади треба да ујединимо све своје снаге у ослободилачкој борби нашег народа.
> Покажимо да је сва српска омладина јединствена и сложна када је у питању слобода и борба против мрског окупатора".[150]

После говора о циљевима Српског народноослободилачког омладинског савеза, изабран је Окружни одбор (Вучко Милошевић, Аница Милосављевић, Бане Пауновић и два четничка омладинца), а упућени су и поздравни телеграми младима СССР-а и Енглеске, затим борцима на фронту.

Седиште СНОС-а било је у Соколском дому. У ову организацију ступио је велики број младих широм чачанског краја. Свакодневно, они су у најразноврснијим акцијама показивали своје антифашистичко опредељење. Нарочито је била активна радничка и средњошколска омладина у градовима, а на селу — млади ратари, вођари, сточари.

Организоване су и културне приредбе. Ужичка „Борба" је, примера ради, писала како је било на фестивалу народних песама и игара 26. октобра у сали биоскопа „Крен":

> „На читавој ослобођеној територији Србије кључа нов народни живот. Свет је жељан слободних манифестација, митинга, културних приредаба... Ни једна сала... не може да прими ни половину оних који дођу да учествују и уживају на приредбама. То је био случај и са фестивалом народних игара и песама који је даван у недељу 26. октобра у Чачку и Ужицу.. ,"[151]

На овом фестивалу наступале су и културне екипе из неких чета Чачанског одреда. Присуствовали су, 27. октобра, и учесници митинга на коме је основан СНОС.

Под геслом „Освојимо културу за наше село", културне екипе из Чачка и Гуче одлазиле су, са својим програмима, и у сеоска насеља.

Позив на збијање и јачање редова младе генерације имао је велики одјек. О овоме је, крајем октобра, на седници Окружног комитета СКОЈ-а, говорио и Иво Лола Рибар, који је посебно похва-

лио секретара Среског комитета СКОЈ-а за срез љубићки Мирослава Вуковића, јер је веома успешно организовао активност омладине, у Доњој Горевници образовао Омладинску радну бригаду, а у неким другим насељима и омладинске ударне и радне групе.

На политичким скуповима омладине увек су актуелизовани задаци младих у даљем развоју борбе за слободу. Тако је било и 26. новембра на Окружној конференцији СКОЈ-а, у условима када се сурова фашистичко-љотићевско-четничка офанзива злокобно надвила над слободну територију. У окружно екојевско руководство тада су изабрани нови чланови, а секретар је постала Милица Вучетић Трепуша, учитељица и члан КПЈ из Трнаве. Нарочито је био активан и Месни комитет СКОЈ-а у Чачку, на чијем челу је био Вучко Милошевић, радник и члан КПЈ.

Девиза младих исказивана је и борбеним паролама, чији је основни смисао садржан у покличима, попут ових:

„Напред у немилосрдну борбу против окупатора и свих народних издајица!"

„Сви на фронт — Све за фронт!"

„Смрт фашизму — Слобода народу!"

НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИ ОДБОРИ

Припремајући и организујући устанак, Партија је знала да партизанске чете морају имати сигуран ослонац у народу. И управо због тога, у почетној фази устанка образовани су одбори за помоћ Одреду: за прикупљање хране и оружја, одржавање везе између партизанских јединица и народа, окупљање нових бораца, прикупљање хране, одеће и обуће, обавештајни рад за рачун партизанских чета, сузбијање саботера и петоколонаша, сузбијање непријатељске пропаганде...

Ови одбори били су илегални. Неки су формирани у јулу, а највише у августу и септембру, посебно у трнавском срезу. Њихови чланови бирани су на партијским састанцима, на ужим скуповима комуниста и симпатизера, а ређе на зборовима — мањим, одржаваним на скровитим местима, тајно и ноћу. У њих су улазили чланови КПЈ и СКОЈ-а, али и други поштени и добронамерни људи. У септембру, када је већ практично створена слободна територија на подручју борбених дејстава Чачанског одреда, одбори за помоћ постепеко су престајали да буду илегални.

У трнавском срезу одбори за помоћ Одреду деловали су у Атеници, Виљуши, Трнави, Ласцу, Премећи, Петници, Слатини, Мршинцима, Жаочанима, Кукићима, Јежевици, Бањици, Липници, Рајцу, Кулиновцима, Заблађу, Вапи и Балуги. У Драгачеву — само у Горачићима (заселак Расовац). У љубићком срезу било их је више: у Љубићу, Прељини, Прислоници, Милићевцима, Доњој Трепчи, Доњој Горевници, Станчићима (са Мојсињем), Миоковцима, Трбушанима и Рошцима, а у таковском — у Белом Пољу, Црнући, Брусници, Луњевици, Грабовици, Бољковцима, Прањанима и Леушићима. У многим селима ових одбора није било, али се знало да постоје групе

шпредних људи који се баве овим пословима (Вирово, Церова и Доња Сраварица у Драгачеву, Горња Горевница, Ракова и нека друга на:еља у љубићком срезу и низ других у чачанском округу, па и у 1ачку).

Почетком септембра одбори за помоћ окупљали су око 150 акти;иста. Ово нису били органи власти, већ права позадина партизанких чета, за које су били најдиректније везани. Уз то, они су били [снажна упоришта Партије и СКОЈ-а.

Одмах по ослобођењу градова (Гуча, Горњи Милановац и Чагак) почело је образовање народноослободилачких одбора као леитимних органа народне власти. Бирани су јавно, на зборовима гра>ана, и у њих су, по правилу, улазили старији људи одани народно>слободилачкој борби. Имали су од пет до 25 чланова по селима, I по десет у општинама. Ако су у ове одборе улазили и четници, [0 правилу је обезбеђиван ,,паритет": углавном по десет представ[ика и једног и другог покрета. Уосталом, тако је конституисан и 'радски народноослободилачки одбор у Чачку, док су Сресни НОО г Гучи и Градски НОО у Горњем Милановцу имали већину одбор[ика из редова партизана. На зборовима за избор одборника учетвовале су партизанске чете или само командири, команданти и [олитички комесари.

У трнавском срезу образовано је више општинских НОО, ра[унајући и Градски у Чачку: Трнава, Лазац, Горичани, Јездина, Сла•ина, Јежевица, Заблаће и Атеница. Осим Среског, општински НОО г Драгачеву постојали су у Грабу, Гучи, Каони, Вичи, Дубцу, Гора[ићима, Миросаљцима, Котражи, Лиси, Прилипцу, Доњој Краварици [Марковици. У љубићком срезу: у Прељини, Прислоници, Мрчајевцима, Трбушанима и Бресници. Осим у Горњем Милановцу, општинке НОО у таковском срезу сачињавали су најистакнутити одбор[ици из сеоских одбора, који су образовани у Мајдану, Брусници, Гуњевици, Невадама, Сврачковцима, Велеречи, Озрему, Прањанима, 1еушићима, Белом Пољу, Доњој Врбави, Горњој Црнући, Горњој Зрбави, Калиманићима, Накучанима, ЈБутовници, Клатичеву, Бољ:овцима, Грабовици, Такову, Брајићима и Коштунићима. У љубић:ом срезу сеоски одбори деловали су у Прељини, Станчићима (са |/Гојсињем), Доњој и Горњој Трепчи, Горњој Горевници, Пријевору,)стри, Ракови, ЈБубићу, Вранићима, Милићевцима, Рошцима и Брђашма, а у срезу драгачевском — у Горачићима, Каони, Губеревцима, ^илатовићима, Гучи, Доњем Дубцу, Зеокама, Лопашу, Прилипцу и Тилатовићима.

На челу одбора били су председници, углавном чланови КПЈ !ли људи блиски Партији. Изузетак је Општински народноослободи^ачки одбор за Трнаву и Виљушу, који је радио колективно: сваки ^ан је дежурао нови одборник и вршио дужност председника.

У неким срединама и четници су бирали своје представнике у НОО, који су у већини села и општина настојали да паралишу активиост комуниста. Изузетак је Градски НОО у Чачку, у коме су се представници четника коректно понашали, прихватајући иницијативе партизана. Нешто слично било је и у Јежевици (трнавски срез). После напада четника на партизане почетком новембра, њихови пред-

ставници су, по правилу, напустили органе народне власти, па су одбори допуњавани избором нових, партизанских одборника.

Приликом образовања народноослободилачких одбора Партија је знала који се циљеви кроз органе народне власти могу постићи. Јер, коначни успех народноослободилачке борбе у великој је мери зависио од способности, брзине и одлучности у сређивању живота у позадини. Једино тако било је могуће велике народне снаге мобилисати да раде за потребе јединица на фронту.

И заиста, изабрани од народа, одбори су и могли да делују ослањајући се на народ, у коме су уживали поверење. Ово је нарочито дошло до изражаја након стварања слободне територије, када су у народноослободилачке одборе биране и жене, понегде и омладинци. Тесно сарађујући са јединицама и командама, чланови народноослободилачких одбора практично су били у сталном заседању, мада је њихова функција била почасна — ни председници нису примали плате. Заједно са командама места, они су организовали свеукупан живот на свом подручју. Доносили су одлуке правног карактера, издавали уверења и овлашћења, организовали привредну активност, трговину и новчани промет, обезбеђивали ред и безбедност, омогућавали нормалан рад здравствених и других установа, бринули о снабдевању јединица и становништва, сиротиње, избеглица из Хрватске, Македоније, Босне и Херцеговине, изгнаника из Словеније и породица ратних заробљеника, образовали народне кухиње, прикупљали животне намирнице, одећу и обућу за интендантуре и команде позадине партизанских јединица, тражили новчану помоћ од грађана, конфисковали (заједно са командама места и јединица) имовину народних непријатеља и сарадника окупатора. У неким насељима образоване су и радне бригаде зидара, рабаџија, тесара и других — за специфичне послове. Тамо где нису постојале посебне команде, обезбеђивани су магацини образовањем сеоских стража. Уз све то, одборници су непрекидно припремали и слали у партизанске чете нове борце. Преко одбора су агитационо-пропагандна одељења партизанских команди и технике партијских руководстава преносили и у народу ширили прогласе, летке, радио-вести, партизанску штампу. Сеоски одбор у Губеревцима (Драгачево) имао је и своју посебну технику: радио-апарат, писаћа машина, шапирограф — пајеисам умножавао леткеи друге пропагандне материјале.

Заједно са агитационо-пропагандним одељењима Окружног и среских партијских комитета, скојевских руководстава и команди места, народноослободилачки одбори су младима помагали и у припремању и организовању културних приредби, на којима су наступале певачке, играчке и драмске групе са специјалним програмима, садржајно окренутим мобилизацији свих за борбу против окупатора. На овим приредбама наступале еу и културне екипе партизанеких јединица.

Народноослободилачки одбори били су истински носиоци народне револуционарне власти, а њихово деловање на платформи политике КПЈ усмеравано је ка ширењу фронта народноослободилачке борбе. Ако се ово зна, онда је разумљиво што је Едвард Кардељ 14. новембра 1978. године у Љубљани пренео делегацији Титовог Ужица:

— Колики је значај имала већ тада, у почетку НОР-а, тако организована народна влает, види ее и по томе што је Дража Михаиловић, као политички захтев, односно услов четника за сарадњу са партизанима, захтевао да се распусте сви народноослободилачки одбори и да се они замене среским начелницима. Дакле, већ у почетку деловања одбора буржоазија је схватила како јој велика опасност прети од истинске народне власти, јер су народноослободилачки одбори носили јасно обележје друкчијег карактера власти.. ,"[152]

ВИШЕ БОРАЦА — НОВЕ ЈЕДИНИЦЕ

ИЗГНАНИЦИ И ИЗБЕГЛИЦЕ У ЧЕТАМА

Кроз Чачак је првих дана јула 1941. године прошла већина транспорта са Словенцима које су нацисти изгнали са родних огњишта — из Корушке и Штајерске, углавном. У Чачак је 4. јула стигао транспорт са 627 људи из Марибора и околине, а два дана касније део железничког транспорта из Марибора — у Прељину. Део словеначких породица стигао је и у Горњи Милановац и Гучу. О њиховом дочеку у Чачку др Аугуст Рајсман је и ово записао у свом дневнику:

> ,,Чачак, повеће и лепо место на Западној Морави, дочекао нас је 4. јула и братски примио у своју гостољубиву средину. Са кочијама смо од станице отишли у Гимназију и Соколски дом, где смо се настанили. Неки су ишли пешице, јер запреге није било довољно. Био је то тих, мучан ход по улицама, које су показивале знаке окупације. Мештани су стајали по страни и упадљиво саосећајно хукали и јадиковали над судбином браће Словенаца, чију велику трагедију још нису у потпуности ни знали. Неколико дана смо провели у заједничком преноћишту, на слами. Ускоро су општине из шире околине послале волујске и кравље запреге, које су избеглице одвозиле у ... куће са забринутим сељацима".[153]

И у градовима и у селима мештани су топло примили изгнанике.

Долазак изгнаника у српске домове пао је у време најинтензивнијих припрема за устанак. Словенци су се у селима прихватали пољопривредних и других послова — да би се прехранили. Неки су се отуда враћали у градове у потрази за послом. Међу њима је био и велики број чланова КПЈ и СКОЈ-а, односно антифашиста; они су на својим плећима најбоље осетили суровост немачких окупатора, који су њихов завичај присајединили Трећем рајху, а напредне Словенце прогнали.

Повеће колоније словеначких изгнаника постојале су у Чачку, Горњем Милановцу и Гучи. Оне су изабрале своје одборе. На челу одбора у Чачку најпре је био др Аугуст Рајсман, а по његовом одласку у Горњи Милановац — учитељ Драго Цибиц. У Гучи је ову дужност примио др Тоне Корен.

У устанку Словенци су знали како да се определе. Већ у првим четама Чачанског одреда нашли су се поједини њихови чланови КПЈ и СКОЈ-а. Како се устанак све више распламсавао, тако је све већи број Словенаца ступао у партизанске редове. Према непотпуним подацима, у Чачанском одреду било их је преко 50, али су позната